

Aantekeningen uit de nalatenschap van

drs. J.F. van Os

31-12-1925 – 10-04-2021

© 2021 De erven van drs. J.F.van Os
gelicenseerd onder de
Creative-Commons CC BY-NC 4.0 licentie
<https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/deed.nl>

U kunt

- het werk delen — kopiëren, verspreiden en doorgeven via elk medium of bestandsformaat
- het werk bewerken — herschikken, veranderen en afgeleide werken maken

onder de volgende voorwaarden:

- Naamsvermelding — De gebruiker dient de maker van het werk te vermelden, een verwijzing naar de licentie te plaatsen en aan te geven of het werk veranderd is. U mag dat op redelijke wijze doen, maar niet zodanig dat de indruk gewekt wordt dat de licentiegever instemt met uw werk of uw gebruik van het werk.
- Niet-commercieel — U mag het werk niet gebruiken voor commerciële doeleinden.
- Geen aanvullende restricties — U mag geen juridische voorwaarden of technologische voorzieningen toepassen die anderen er juridisch in beperken om iets te doen wat de licentie toestaat.

Correspondentieadres: Adriaan van Os, email adriaan@adriaan.biz

Aduard vrijgemaakt Gereformeerde kerk.

1865	Forster & Andrews. Oorspronkelijke locatie Bendale, Scruton Church (Yorkshire)
?	'Composition Pedals' verwijderd, pedaalklavier vernieuwd, orgel te koop aangeboden
1980	Jos. Vermeulen orgel geplaatst te Purmerend, Gereformeerde Singelgrachtkerk + Oboe 8'
1991	F.R. Feenstra orgel geplaatst te Aduard, Gereformeerde Kerk Vrijgemaakt, zwelkast gedemonteerd en opgeslagen, Flute 4' -> Mixture 3 st..
2002	F.R. Feenstra orgel gedemonteerd en ter plaatse opgeslagen in consistorie wegens uitbreiding van het kerkgebouw.

Volgorde lade onbekend. Technische gegevens telefonisch door Feenstra verstrekt.

M a n u a a l	C-g'''	P e d a a l	C-c'
Open Diapason 8'		Pedal Bourdon 16'	hout, deels achter kas
Stopt Diapason Bass 8'	alleen C-H, hout		
Claribel 8'	vanaf c, c-h gedekt, rest open geheel van hout	Bourdon on keys	maakt C-h van de 16' speelbaar in het man.
Bell Gamba 8'	vanaf c, conisch, aan bovenzijde kleine trechter		
Principal 4'		Keys to Pedal	
Fifteenth 2' (Flute 4')	in werkelijkheid Mixtuur C 1 3/5 1 1/3 1 c' 2 2/3 2 1 3/5 gs'' 4 2 2/3 2		
(blanco)	in werkelijkheid Oboe 8'		

440 bij 18°, dus 438 bij 15°

Windvoorziening magazijnbalg met twee schepbalgen. Of er een windmachine is, weet ik niet, maar dat zal toch wel Klaviatuur aan voorzijde.

Oorspronkelijk stond het gehele instrument in een zwelkast, met uitzondering van de frontpijpen van de Open Diapason 8.

Frontpijpen beschilderd

Lade chromatisch afgezien van het groot octaaf, waarvan de pijpen aan weerszijde staan.

Door het inschakelen van de koppel Bourdon on keys is dit register van C-h bespeelbaar vanaf het Manuaal.

De Flute 4' wordt ter plaatse bewaard.

Feenstra zei nog iets over Cs van gr. octaaf (begint één der reisters daar?)

Verder: Lage druk, maar krachtige toon wegens grote voetopeningen.

Appingedam, Hervormde Nicolaikerkerk.

- 1744 A.A.Hinsz met gebruikmaking van pijpen uit ouder orgel (XVI^d, XVII). Beeldhouwwerk van Caspar Struiwigh. Niet veel geg. uit arch. O. gekeurd 10/9 door W.Lustigh en ? (onleesbaar) ¹.
- 1788 Knock deelt de dispositie mee, kleine afwijkingen vergeleken met de huidige: Holpyp i.p.v. Holfluyt., Sifflet i.p.v. Quint 1 1/2. Bij Co 2 ontbreekt de toevoeging "bas", de Sq 2 st, de Mixtuur geh. 4 st.
- 1810 Freytag, werkzaamheden
- 1811 "Grote reparatie" ² door H.E.Freytag³
- 1869 en '76 Herstelwerkzaamheden (wellicht) door P.v.Oeckelen.
- 1879 Orgel en preekstoel gelakt.
- 1883 v.Oeckelen schrijft: orgel niet waard het zelfs nog te stemmen. Toch voert hij werkzaamheden uit: 1884. 1891. daarbij "Een Fl 2' in Rw "vastgezet", want er waren al drie 2'-registers in Rw. Gesproken over nieuwe VdG. Rapport OC: 1869-'84 ingrijpende disp.wijzigingen.
- 1948 2 deskundigen der OC vinden op dak orgel in ernstig vervuilde toestand 24 bekers en 22 koppen van de Cornet 2' terug.
- 1953 demontage orgel wegens kerkrestauratie door Ruiten. Plannen voor uitbreiding met ped.torens
- 1956 overleg uitbreiding met ped. in bestaande kas.
- 1957 13/7. v.Vulpen aan KV. Offerte. Reparaties, nieuw ped.klavier tot f, nieuwe windmach., pijpwerk uitdeuken, gedeeltelijk van nieuwe kernen voorzien, etc, Disp (waar niet anders vermeld: origineel)
Hw. P 8, B 16, Hp 8, O 4, Hp 4 (uit gedf 4), O 2, Sfl 3 (uit Q3), Mxt 4,5,6 st (deel nw), Cmb 3 st (nw), T 8 (nw, oude niet bruikbaar), Dlc 8, Co 2
Rw. P 4, Fld 8, Qd 4, O 2, Gedf 2 (uit Rf 2), Sifl 1 1/2 (nw), Sxq 2 st (nw), Tr.reg 8 (nw)
Evt frp vernieuwen.
Evt. vrij ped in kas achter orgel met B 16 (van Hw), P 8 (evt koper), O 4, Mxt 6 st, Bz 16 en in kas onder Hw: Sch 4, Co 2 (van Hw).
Bestaande B 16 op Hw wordt dan Qd 16.
15/7, vV aan KV. Aanvulling op vorige. Prijs voor pedaal in torens met evt. P 16 (evt.koper) (B 16 kan dan op HW blijven).
- 1958 20/11. Rapport OC. Beschrijving huidige situatie, laden, mech, pijpw. Veranderingen zijn verm. van vO.
P 8, B 16 (deel vuren), F 4 ouder dan 1744, O 4, O 2 (ouder dan 1744), Sal 8 (vO), Q 3 (vO), Dlc 8 (niet vO, wel afwijkend van Hinsz-model), T 8 (vO), Co 2 (Hinsz).
Rw P 4, Qd 4 (div. makelij, inscr O 2, H), Rf 2, VdG en Fltr (op pl. van 3 st vulst en Q 1 1/2), Klar 8 (verv TrReg 8).
Beschr. toestand pijpwerk, advies restauratie: Herstel oorspr. deel, verwijdering van alle vO-pijpen, aanvulling disp. techn. herstel. Subs.aanvraag.
- 1962 8/2. vV aan OC. Offerte. Werkz.h. Lade, klavier, mechanieken, regeerwerk, windwerk, pijpwerk, intonatie/stemwerk.
Betr. disp: Hw: Sifl 1 1/3 uit Q. Mxt deel nw, Cmb en Tr 8 nw. Rw: Gedf 2 uit Rf 2, nw: Sifl 1 1/3, Sxq 2 st, Tr.reg 8.
In datzelfde jaar blijft de KV aandringen op aanbrengen van een vrij pedaal.
- 27/8'68 (Eé) geen geadresseerde. Protocol besprekingen Edskes / Erné / vV.
Stomme zijvelden Hw vervangen, 36 nw kernloze pijpen in 2 velden boven elkaar. In Rw. idem 24 p en terugplaatsen in front 24 p die nu op lade staan. Bijmaken enig snijwerk.
B 16 C-A (niet oorspr. hout) verv. door nw metalen, mens. opgegeven door Ed.
Hp 8 en 4 geen wijz.
O 4 1/2 toon omlaag terugschuiven.
O 2 krullen dichtsolderen, evt. baarden afknippen.
Q 1 1/3, door opschuiving van de Q 3 van vO.
Mxt 4,5,6 st geen wijz.
Cmb geheel nw, mens. van Oct 2 (Hw) te Leens. Samenst. volgt.
T 8 nw met bestaand beker materiaal.
Dlc 8 ontbrekende delen bijmaken.
Co 2 idem.
Rw Fld 8 geen wijz.
Qd 4 terugschuiven en aanvullen naar mensuren van Edskes.
Rf 2 en O 2 geen wijz.
Sxq nw C 2/3 2/3 (?), c 1 1/3 4/5, c' 2 2/3 2 1 3/5, mens. hiervan
TrReg 8 nw.
Werkzaamheden aan pijpwerk vlgz zelfde technieken als in Leens zijn toegepast.
Verder over pijproosters, klavieren (vermolmd te toetsen vervangen met oud beleg), klav. omlijsting, mechanieken (pokhouten lagers, geen beviltig: vV geeft geen garantie op niet-rammelen), niet oorspr. ped.kl vervangen, winkelregels (nw fosforbronzen assen, kunstoflegering winkels), reg.wellen (pokh. lagers, nw koperen armen), reg.tr. verbindingsgaten voorz. van koperen hoekassen met ledermoer, reg.kn (rest. en aanvullen), reg.platen bijwerken, windwerk (rest, kanalen, aansluiting naar hoofdkas: later beslissen).
- 1969 26/5. Edskes aan vV. Mensuren Cimbels, afgeleid uit 1 oct der Oct 2. Samenstelling t.z.t. in kerk bepalen.
- 17/9'69 Bolt aan Erné. Edskes moet zijn werk als Rijksadv. staken. B. zal tijdelijk vervangen. Vraagt inlichtingen over tijdstip stemmen en intoneren in A.
- 1969 16/12. Ingebruikneming.

Dispositie

M a n u a a l (volgorde reg.kn. l / r)

Prestant 8 voet fr.p vO, enkele binnenp. H, enkele velden in front door vO gewijzigd en thans weer hersteld

¹ . Historische gegevens en vermelding ouderdom registers ontleend aan rapport OC van 20/11'58, waar niet anders aangegeven. JJ betekent: J.Jongepier, artikel in HO 1971. p 97 vv.

² . Boekzaal 1811 II, p 222/23. Geen bouwer of orgeltechnische zaken genoemd.

³ . Inscriptie op een pijp met jaar 1811. Op een froptlijst van het rugpositief, wordt een vernieuwing uit 1810 vermeld (art. JJ)

Bourdon 16 voet C-H 1971, rest H, alles metaal
 Holfluit 8 voet C-H eiken, c-h vO, dc ouder
 Octaaf 4 voet
 Octaaf 2 voet gr.d oud
 Quint 1 1/2 voet vO, was 2 2/3, dus hoogste oct 1971
 Mixtuur 4 st bas, 5-6 st dc H en ouder
 Cimbels 3 st 1971
 Trompet 8 voet 1971
 Dulciaan 8 voet C-H H, rest oud
 Cornet 2 voet bas (tot d') oud, kennelijk oorspr. ped.reg. Lag vóór de restauratie op de orgelkas.

R u g p o s i t i e f (volgorde reg.kn. r / l)

Prestant 4 voet C-gs vO, rest H, ook frontp. Deze waren door vO bij wijziging er tussenvelden als binnenpijpen geplaatst.
 Fluit does 8 voet H
 Quintadeen 4 voet gereconstrueerd van verschillend materiaal
 Fluit 4 voet JJ schrijft 2 voet. met roeren, af cs" conisch, H en ouder
 Superoctaaf 2 voet H en ouder
 Siflet 1 1/3 voet 1971, wijd
 Sesquialter 2-3 st 1971 vlgs JJ gereconstrueerd uit gegevens, aan het instrument waarneembaar
 Trechterregaal 8 voet 1971

Schuifkoppel

Afsl. Ventyl tot Manuaal
 Afsl. Ventyl tot Rugpositief

Manualen C-c'''

Pedaal (aangehangen) C-d'

Mixtuur

C	1 1/3	1	2/3	1/2			
c	2	1 1/3	1	2/3			
c'	4	2 2/3	2	1 1/3	1		
c''	5 1/3	4	2 2/3	2	2	1 1/3	
ds''	5 1/3	4	2 2/3	2	1 1/3	1 1/3	

Cimbel

C	3/16	3/20	1/8
E	1/4	3/16	3/20
G	3/10	1/4	3/16
enz			
c'''	3	2 2/5	2

Sesquialter

C	2/3	2/5
c	1 1/3	4/5
c'	1 1/3	1 4/5
c''	2 2/3	2 1 3/5

(dus f a c klinken op alle c)

Winddruk 76 mm

Ped.klavier nieuw (naar een ander H.orgel), klavierbeleg en reg.plaatjes nieuw
 Toonhoogte 1/2 toon boven "normaal"

Bellingwolde, Hervormde Magnuskerk.

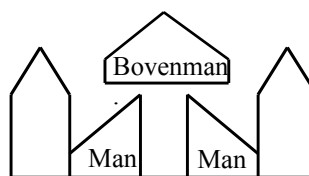
- 1796 F.C.Schnitger (Jr) en H.H.Freytag (1797 op cartouche in balustrade, zie foto voor de volledige tekst), 14 jan in gebruik genomen en gekeurd en ingespeeld door J.H. Tammen, Groningen⁴
 Dispositie vlg's Boekzaal:
 Onderman. P 8, B 16, Hp 8, O 4, Splf 4, Q 3, O 2, Mxt 1 1/2, 3,4,5,6 st geh, T 8, Dlc 8
 Bovenman P 4, Rf 8, Gedf 8 (fout voor 4'), N 3, Wf 2, Sxq 1 1/2, 2,3 st geh, Vh 8
 2 afsl, 2 trem, windlossing, 3 balgen. P 8, P 4 en Vh Eng. tin, C-f", C-d', eiken kas,
 Hess II deelt slechts mede: "Alhier staat een orgel met twee handclavieren".
 Broekhuizen⁵ ontleent zijn opgave aan de Boekzaal en voegt er nog een fout aan toe (Sxq 4 st.)
- 1931 N.V. P. van Dam (v.d. Bliet), Wijziging: Sesq en Dulciaan door strijkers vervangen, nieuw pedaalklavier, bovenwerk in zwelkast geplaatst. Schildjes registernamen vernieuwd. Mijn beschrijving van de zo ontstane situatie (uit 1973)⁶:

M a n u a a l	C-f" (volgorde slepen:)
Prestant 8'	grotendeels in front vanaf C
Bourdon 16'	geheel van metaal
Holpijp 8'	idem
Octaaf 4'	
Speelfluit 4'	geheel vanaf C conisch open
Quint 3'	prestantquint
Octaaf 2'	
Mixtuur bas	C 1 1/3 1 2/3
	c 2 1 1/3 1
Mixtuur Disk	c' 4 3 1/5 2 2/3 2 1 1/3
	c" 4 3 1/5 2 2/3 2 2/3 2 2
	veel Mixtuurpijpen stom gemaakt, boven c" hier en daar wat door elkaar, bv.
	4 3 1/5 2 2 2/3 2 2/3 2
	e.d.
Trompet 8'	
Violon 8'	ordinair fabriekspijpwerk, deels zink.

B o v e n m a n u a a l C-f" later verbouwd tot zwelkast (volgorde slepen:)

Prestant 4'	grotendeels in front
Roerfluit 8'	
Ged. fluit 4'	
Nasart, 3'	sterk conisch
Gamba Dis	(8') gr, oct. weggenomen, slecht fabr.pijpw., deels zink. (Zowel bas als disc. zwenen bij ons bezoek,
Gamba Bas	pijpw. wel aanwezig)
Woudfluit 2'	C-H gedekt, rest wijd open cilindrisch
Vox humana 4'	in werkelijkheid 8', in stevelblok, bekervorm als in Uithuizen.

Schuifkoppel
 Afsluiting (Man.)
 Afsluiting (Bov.werk)
 Trede voor zwelkast
 Tremulant
 Ventiel

Aangehangen pedaal C-d'
 Opstelling:

Pijpwerk: Gedekten scherp ingetrokken ronde labia, prestanten wat minder scherp afgetekend, bijgedrukt. Metaalstructuur wat minder glad als bij F.C.Schnitger I, nog redelijk zwaar pijpwerk. Alle pijpen van metaal. Intonatie erg verknoeid, fase aan bovenlabia geslepen, o.m. bij frontpijpen, tegen het overblazen aan geïntoneerd.

Kas, Eiken, achterwand en zwelkast vuren. Achterwand lijkt origineel, zelfde systeem als in Finsterwolde. Lessenaar met finer. Frontpijpen met vergulde labia.

Windvoorziening spaanbalgen.

Klaviatuur: man.klavieren met omljsting oud, fraai beleg met pennetjes, ped.klavier nieuw. Reg.knoppen oud, daarop later schildjes met reg.namen aangebracht, Zie klav, foto. Onder lampjestoestand nog één reg.knop in originele staat. Indeling reg.knoppen:

	Wf 2	Gmb b	Gedf 4	P 4	Afsl bm		Trem	Rf 8	N 3	Gmb dc	Vh		
Vln 8	Mxt bs	0 2	Splf 4	Hp 8	P 8	Afsl man	X	B 16	0 4	Q 3	Mxt dc	T 8	Vent

X reg.knop zonder reg.naam

⁴ Boekzaal 1798 I, 208/11

⁵ B109

⁶ Mededeling Cor dskes jan'74, Gierveld commentaar Broekhuizen, GO: Gron. orgelbezit III, 35, waarin ook gegevens over onderhoud in 19de eeuw. De gegevens in GO zijn ontleend aan het boek van Koos Tiggelaar.

Bellingwolde, Hervormde Magnuskerk - vervolg.

1992 A.H. de Graaf, onder Bolt restauratie en dispositieherstel. Sleep Bourdon 16' gewijzigd

M a n u a a l	Cf''
Praestant 8 vt	
Bourdon 16 vt	van twee standen voorzien C-cs en C-f''
Holpyp 8 vt	
Octaaf 4 vt	
Speelfluit 4 vt	open conisch
Quint 3 vt	
"Octaaf 4 vt"	(bedoeld 2 vt)
Mixtuur 3,4 st Bass ⁷	C 1 1/3 1 2/3
	c 2 1 1/3 1 2/3
Mixtuur 5,6 st Discant	c' 4 3 1/5 2 2/3 2 1 1/3
	c'' 4 3 1/5 2 2/3 2 2/3 2
Trompet 8 vt	losse stevels
Dulciaan 8 vt	nieuw, losse stevels
B o v e n m a n u a a l	C-f''
Praestant 4 vt	
Roerfluit 8 vt	
Fluit 4 vt	gedekt, 12 p cil. open
Nassat 3 vt	conisch, ook in gr. octaaf
Sexquialter 2 st Bass	nieuw C 1 1/3 4/5
Sexquialter 2 st Discant	nieuw c' 2 2/3 2 1 3/5
Woudfluit 2 vt	1 oct. gedekt
Vox humana 8 vt	stavelblok en resonanskastje erover
Ventiel Positief	vastgezet (staat altijd open)
Ventiel Manuaal	idem
Tremulant Positief	
Tremulant Manuaal	
Windlossing	Buiten gebruik

Samenstelling vulstemmen:

Laden indeling: Zie schets boven. Man. uit één stuk (nu genoteerd. Zal wel onjuist zijn) Man.: C-kant links van de organist, Bov.man. rechts.

Stemming: 1/6 komma, 1/4 toon boven normaal (GO)

Klaviatuur aan voorzijde. Indeling reg.knoppen:

	Wf 2	Sq 2st	F 4	P 4	Vent Pos		Trm Pos	Rf 8	N 3	Sq dc	Vh 8		
Dlc 8	Mxt bs	"0 4"	Splf 4	Hp 8	P 8	Vent Man	Trm Man	B 16	0 4	Q 3	Mxt dc	T 8	Wndl

(0597-531681, vroeger? De Vries)

Organist Obbink

vO 9 sept'73, vO/ LO 9/5'02.

⁷ samenstelling vulstemmen ontleend aan Encyclopedie IV, 121

Bierum, Hervormde Kerk.

Voormalig orgel genoemd door Hess in zijn lijst van Groninger orgels.

Huidige orgel:

1792 (20 sept) F.C.Schnitger Jr en H.H.Freytag¹
1945 ernstige oorlogsschade²
1953 Mense Ruiter, restauratie²

M a n u a l C-e''' volgorde slepen (en registerknoppen):

Prestant 16 voet (disc) pijpen alle buiten de lade, met conducten daarmee verbonden. c' is grootste frontpijp in onderkas, ook pijpen achter die frontpijpen

Prestant 8 voet slechts 9 p. op lade

Roerfluit 8 vt

Octaaf 4 vt

Quint 3 vt

conisch

Fluit 4 vt

gedekt (10 kl.p. open cilindrisch, deze zeer wijd)

Octaaf 2 vt

Fluit 2 vt

C-H gedekt, rest open cil.

Mixtuur 5-6 st (disc)

Mixtuur 3-4 st (bas)

Trompet 8 vt (disc)

Trompet 8 vt (bas)

in stevelblok

Tremulant

in windkanaal ingebouwd

Afsluiting

idem

Ventiel

buiten gebruik

Aangehangen pedaal C-d'

Mixtuur:

C	1 1/3	1	2/3				
c	2	1 1/3	1	2/3			
c'	4	3 1/5	2 2/3	2	1 1/3		
e''	4	3 1/5	2 2/3	2 2/3	2	2	

Klaviatuur aan Zuidzijde (links), toetsbeleg met pennetjes. Zie foto's. Alles oud (Klav, reg.kn.ped.)

Kas eiken, op achterwand na.

Pijpwerk. Geen enkele houten pijp, schaastructureur zichtbaar, maar tamelijk glad, zwaar, rode soldeerverf. Elegant, niet ruig klankkarakter, toch behoorlijk sterk (door Mixtuur). Alle pijpwerk origineel (de bewerkingen in Ned.Orgelkunst en van Fock ten spijt).

Windvoorziening. Magazijnbalg. Oud eiken windkanaal.

Mechaniek. Gebruikelijke wellenraam, metalen winkelhaken.

Frontpijpen. Onderkas: Prestant 16' dc. Van de velden met kleine pijpen zijn de ondervelden in de onderkas en de bovenvelden in de bovenkas stom.

1. Boekzaalbericht, waarin geen nadere gegevens over het orgel. Hierover Kist: Laatste Boekzaalbeschrijving vocaal en instrumentaal concert

In de bekende disp.verzamelingen komt het niet voor. Fock schrijft: 1791 "z.T. erhalten")

2. Ned.Orgelkunst febr'59

Boekzaal 1792 II, p 665

HO febr'1890: ook orgelinwijding 20/9 1792 genoemd

HO okt'61, waarin f en d met afwijkende nomenclatuur)

vO 25/8'73, organist Froman

vO 10/5'97 (orgeldag N.-Nederland)

Boerakker, Gereformeerde Kerk.

Zie arch. Bolt:

Brede, Hervormde Kerk.

1849 Petrus van Oeckelen (volgens metalen plaatje boven lessenaar, waarop zich verder mededelingen over kerkvoogden e.d. bevinden)

1983 (30/9) restauratie Bakker & Timmenga, hechthoutplaten onder en boven aangebracht, sponsels verwijderd (vlgs rapport Bolt)

Dispositie:

M a n u a a l C-f''	B o v e n m a n u a a l C-f''
Prestant 8 voet	Holpijp 8 voet
Bourdon 8 voet	Viola di Gamba 8 voet (C-fs van Holpijp)
Octaaf 4 voet	Fluit 4 voet
Fluit 4 voet	Fluit 2 voet ²
Octaaf 2 voet	Vox humana 8 voet ³
Cornet 3 sterk ¹	

Koppel bas	Aangehangen Pedaal C-f
Koppel discant	
Windlosser	

Kas: Vlgs beschrijving B&T hebben aan wat nu de achterzijde is (klavierzijde) ook frontpijpen gezeten. Zij zeggen: 'Orgel als vrij groot huisorgel gebouwd.

Windvoorziening: Twee spaanbalgen, een op windmachine aangesloten.

Toonhoogte: bijna 1/2 toon boven 440 (arch. Bolt).

Klaviatuur: aan achterzijde. Registerknoppen met ijzeren stangen. Indeling daarvan:

Hp 8	Windl
F 4	VdG
Vh 8	F 2
Kopp B	Kopp dc
O4	B 8
Co	F 4
P 8	O 2

Orgel bij bezoek 12/2'72 vrijwel onbespeelbaar. Klank voor zover toen te beoordelen goed voor 19de eeuws orgel. Bolt is zeer enthousiast in zijn rapport.

1. vlgs stukken archief Bolt: 3 1/5, 2 2/3, 2
2. vlgs idem: open
3. ik noteerde destijds: doorslaand. Archief Bolt:: af c doorsl.

Eenrum, Hervormde Kerk.

- 1817 Opgave Seydel-Meyer: N.A.Lohman & Zonen, disp.:
Man. P 8, B 16, Bp 8, Fld 8, VdG dc 8, O 4, Gh 4, Q 3, O 2, Mxt 3-5 st, Co 3 st dc, T 8, Vh 8
Rp. P 4, Rf 8, Fltr dc 8, LiefF 4, N 3, Splf 2, Qdn dc 8, Dlc 8
Ped. P 8, Sb 16, O 4, O 2, Groot Mxt 3,4 st, Bz 16, T 8.
- 1865 N.A.G.Lohman (kleinzoon bwr) vervangt de 4 spaanbalgen door en mag.balg..
1874 Van Oeckelen (vlgs inscr. rugw.kas, vtK en StWV 1875 p 215). Toev. nw ped.lade aan de oude met Bz 16, Sal 8, Sb 16.
Toen of later de wijzigingen, af te leiden uit de disp. van vtK:
Hfdm. P 8, B 16, Violc 1 6, Bp 8, Fld 8, O 4, Gh 4, Q 3, O 2, Mxt, T 8, Hb (doorsl) 8
Rugw. P 4, Rf 8, Qd 8, VdG 8, Fltr 8, Fld 4, Splf 2, Clar (doorsl) 8
Ped. P 8, Sb 16, Sal 8, Rq 6, O 4, O 2, Bz 16, Basseth (doorsl) 16, Trb 8
Afsluitingen, Trem, Vent, Calc, Koppelingen.
- 1925 Uit het bericht in HO (zie onder 1925 blijkt dat de violoncel 186 v alleen in de discant werkte)
H.Thys te Glimmen Vlcl 6->Violon 8. Bericht hierover o.a. in HO jun'26, hier staat:
1817 Lohman, 29 stemmen, 1875 door v.Oeckelen uitgebreid tot 31 stemmen. Thans door dezelfde firma (H.Thijs)
pedaalkoppel bijgebouwd en Violoncel dc 16 v veranderd in doorlopende 8 v.
1927 motor geplaatst.
1932 Spiering plaatst Co op pneum.lade en vergroot deze van 3 tot 5 st, 2 nieuwe tremulanten, verhoging klaviatuur.
1954 Opdracht demontage orgel. Corresp. waaruit o.m. blijkt dat het is opgeslagen in de pastorie. Wie de demontage heeft verricht, blijkt niet.
- 1957 28/12. Rapport orgelcommissie Herv.K. Historie als boven geschetst.
1. Vervuiling, 2. toestand windladen (Lohman), 3. pijpwerk beschadigingen door te veel stemmen wegens toestand lade.
Disp. aangetast., stemmen vervangen, pneum. ped.uitbreiding in nis achter orgel, kernsteken aangebracht.
Nog geen arch.bevestiging van disp. Meyer. Opgave moet gezien onderzoek orgel juist zijn. Latere wijzigingen:
Disp. nu:
Hw P 8, O 4, Q 3, O 2, Mxt, B 16, Bp 8, Fldc 8, Gh 4, Gmb 8, Co 5 st, Hb 8, T 16
Rw P 8, (of, 4?), Rf 8, Fldc 4, Fltr 8, Splf, 2, Qd 8, VdG 8, Cl 8
Ped Bass 16, Sb 16, P 8, Q 6, O 4, O 2, Sal 8, Bassth 16, Bz 16, T 8
Verschuivingen in pijpw.
Restaur.advies: Schoonmaak, herstel disp Lohman ook toevoegingen weg, verwijdering kernsteken, herstel mech, wellicht balg en motor op plaats vO-Ped.lade, herstel kas. Opmerkingen over verwarming. Orgel niet direct na kerkrestauratie plaatsen.
- 1960 6/4. Subs.toezegging. Volgt 31/5 opdracht restauratie aan v.Vulpen.
1962 3/4. vV schrijft over problemen mensuratie vooral tongw. Eén Ped.mixtuurpijp teruggevonden.
18/4. vV. Aanvullende offerte voor tinfoelie frontpijpen, bekers T 8 Hw en Ped. passen niet in Lohman-schema. 30 nieuwe Cornet-pijpen. Geen vernieuwing. Bazuin-bekers maar enger maken, 1 oct. vernieuwen. Nieuwe koppen en stavelhuizen T8 en Vh8 Hw. Ped.k. niet oorspr en niet goed. Dus vernieuwen.
Daarna kwam er onenigheid wegens forse prijsverhoging.
- 1964 Restauratie v.Vulpen.
Tijdens de restauratie heeft ondergetekende de dispositie genoteerd, zoals die vóór de restauratie was. In principe als vtK, met de volgende aanvullingen:
Hw. Naamplaatje Violoncel 16 vt nog aanwezig, hoewel het al een 8 vt was.
De Mixtuur was (evenals nu) gehalveerd
Rw. De Hobo heette Hautbois
De Roerfluit was (nog) gehalveerd
Er waren afsluitingen, Tremulant (voor het Manuaal), 2 normale koppels, Windlosser, Calcantenklok.
13/7 J.W.ten Kate te E aan vV. Ultimatum: Bevestiging gevraagd, wanneer het klaar moet zijn, anders negatieve berichtgeving in de pers.
9/12. Ingebruikneming. Erné speelde het in.
- 1965 15/1. OC Eindrapport: Typisch vroeg XIX-orgel gebleven.
1987 L.Hardeman plaatst 27 pijpen (de Bazuinbekers, die 1964 waren verkort, ook in Bolt-archief⁸). Molenaar schrijft:
Baz.bekers verlengd.
1988 Snijwerk gecompleteerd.

⁸ . In archief Bolt een kranteknipsel aangetroffen, gedateerd 23/7'87. Gisteren heeft L.Hardeman 27 pijpen geplaatst (de Bazuinbekers, die 1964 waren verkort)

Eenrum, Hervormde Kerk - vervolg.

Huidige dispositie (volgorde lade gecontroleerd 9/6'95):

Manuaal C - f''	Rugpositief C - f''	Pedaal C - d'
Prestant 8 voet	Prestant 4 voet	Prestant 8 voet
Bourdon 16 voet	Fl. travers 8 vt Discant, conisch	Subbas 16 voet
Baarpijp 8 voet	Roerfluit 8 voet (ca 8 p. open con. oorspr,	Octaaf 4 voet
Gamba 8 voet discant (zie hieronder)	gedeeld b/d, zie bij indeling reg.knoppen)	Octaaf 2 vt
Fluit dolce 8 voet	Nasard 2 2/3 voet (nieuw)	Mixtuur 3-4 (C 2', c 2 ^{2/3})
Gemshoorn 4 voet	Fluit dolce 4 voet (ca 12 p cil. open)	Bazuin 16 voet
Octaaf 4 voet	Speelfluit 2 voet (conisch)	Trompet 8 voet
Quint 3 voet	Quintadena 8 voet (dc, alleen zijbaarden)	
Octaaf 2 voet	Dulciaan 8 voet (nieuw)	Tremulant
Cornet 3 st (deel nieuw)		Koppeling Rw-Hw
Mixtuur bas (2' 3 st) / Disc. (4' 4-5 st)		Koppeling Ped-Hw
Trompet 8 voet (nieuw)		
Vox humana 8 voet (bekers v.Oeckelen., slagletters, verder nieuw)		

Samenstelling vulstemmen:

Man. Mixtuur.	Ped. Mixtuur en Cornet
C 2 1 1/3 1	nog niet nagegaan
c' 4 2 2/3 2 1 1/3	
c'' (c''?) 4 4 2 2/3 2 1 1/3	

Kassen. Eiken. Achterkant rugw.kas metalen schildje, waarop:

"God is mijn lied N.A.Lohman en Zoon fecit 1817"

"Hersteld en vergroot door P.van Oeckelen & Zonen 1874"

"organist F.J.Rijkens".

Windvoorziening. Mag.balg 1865, windmachine.

Laden. Indeling: Hw en Rw. Diatonisch met grootste in het midden. Pedaal niet gezien.

Pijpwerk. Relatief zwaar. Zou veel beter moeten klinken. Alle tongw. hebben houten stevels. Er was iets met C en Cs Pr 8 Ped.

Inscriptie a# (voor b) gezien.

Mededeling D.Molenaar 22/4'99: c' der Gamba discant heeft de inscriptie a#. Hij vraagt zich af, of deze Gamba dan wel altijd een discantregister is geweest. Ik denk, dat je dat aan de lade moet kunnen zien. Zou Lohman tijdens de bouw de plannen betreffende dit register hebben veranderd?

Stemming evenredig zwevend, 1/2 toon boven "normaal".

Klaviatuur. Klavieren nieuw. Indeling reg.knoppen (x is loze knop)

	Mxtb	Q 3	B16	KpRW-HW	KpP-HW	Co	Mxtd	Vh8			
x	x	T8	O2	Gh2	Gmb8dc	P8	Bp8	Fld8	O4	Trem	x
x	x	T8	Bz16	O2	Sb16	P8	O4	Mxt	x	x	x
x	x	Qdn8dc	Fd4	x	Fltrdc	P4	Rf8	N2 ^{2/3}	Spf2	Dlc8	

Dus schijnbaar lege plaats te zijn in Rugpos. Er was (standaard is bij Lohman op het nevenmanuaal): een deling van de 8 vt (hier de Roerfluit), vóór de restauratie nog aanwezig.

Situatie bij bezoek febr'72. Tongwerken zeer ongelijk. Klank geheel zeer onbevredigend. Ped.mechaniek piepte ijselijk. Dit alles is nu wel beter.

Seidel - Meijer

vtK

HO jun'25

Erné- en Bolt-archief

Het Groninger Orgelbezit I, p 27 (Molenaar)

vO vóór '64, 12/2'72, 8/5'93 (orgeldag), 9/6'95 (met D.M.), 22/4'99 (met dL)

Eenum, Hervormde Kerk.

A. Schnitger 1704

Sesquialter 2 sterk	Trompet 8 voet
Scherp 4 sterk	Quint 1 1/2 voet
Octaav 2 voet	Ged. Fluyt 2 voet
Holpyp 4 voet	Quint 3 voet
Windlosser	
Holpyp 8 voet	Praestant 4 voet

CDEFGA-c^{'''}, kort octaaf

Ped. aangehangen C-d' (geen indeling kort octaaf)

Sesq. C 2/3 2/5, c 1 1/3 4/5, c' 2 2/3 1 3/5

Scherp C 1/2, c 1, c' 2, c'' 2 2/3.

Middentoonstemming, waarschijnlijk iets gemodificeerd

Magazijnbalg

vO 14/5'88, vO / dL 3/7'02
Koster: huis bij parkeerplaats
later: mevr. Biek (?) - Dales 0596-572662

Eppenhuizen, voormalige Hervormde Kerk.

Talstra schrijft⁹:

In 1861 plaatste N.A.G.Lohman in deze kerk een oud, door hem omgebouwd orgel, dat omstreeks 1930 weer geheel is verbouwd.

Opgave Nivo:

Jaar onbekend Bouw orgel, bouwer onbekend.

1882 J.Doornbos, orgel geplaatst te Eppenhuizen

Jaar onbekend Gr. oct. van Hp 8' en deel Fluit 4' afgevoerd op pneum. lade
Frontpijpen Prestant 4' vervangen door zinken exemplaren

Jaar onbekend M. Ruiter orgelmakers b.v. gedemonteerd, vleugelstukken verwijderd en later aangebracht aan orgel
Nieuw Scheemda

Opgave M. Ruiter (Tamminga)

ca 1885 Het instrument is naar alle waarschijnlijkheid na de bouw van de kerk in 1882 een gelegenheidsaanbieder geweest. Instrument samengesteld uit delen van verschillende ouderdom, vermoedelijk uit bezit van de orgelmaker.

1990 M. Ruiter, orgel gedemonteerd en opgeslagen op de zolder van een voormalige boerenschuur
Rijksweg 167 in Ten Post.

Inscripties in het orgel:

Binnenkant van een voorslag: "J. Doornbos. Orgelmaker te Groningen, 1882. Dit orgel (vergr)oot en verbeterd"

Binnenkant van een andere voorslag: (volgens opgave M.Ruiter, bij ons bezoek was het onleesbaar):
"1796 N.A.Lohman, orgelmaker te Groningen"

Op regel linkerwand: (opg. Ruiter): Freytag 1826 (of 1846)

Op pompboom (opg. Ruiter) Doornbos Eppenhuizen.

Dispositie

Prestant 4 vt front zink, 21 oudere p. op de lade (dus e'-c'''), kantsleep

Holpijp 8 vt gr. oct. zink op pneum. lade, rest metaal

Prestant 8 vt c-c' eiken, rest oude loden pijpen met lage kernfase (!) en met Al.verf bestreken, pijpen verlengd.

Open plaats sleep aanwezig en registerknop (aan binnenzijde afgezaagd) zonder inscriptie. Afwijkende pijpstok voor deze en vorige.

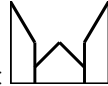
Fluit 4 vt Roerfluit, 7 conisch (dus vanaf fs''), gr. p. afgevoerd op pneum. lade.

Octaaf 2 vt

Man. C-c''', geen pedaal.

Kas. Vuren, ook snijwerk

Windvoorziening: grenen magazijnbalg met schepbalg onder de lade, pompboom aan linkerkant van de kas.

Lade C-c''' kennelijk 18de eeuw, indeling:

Mechanieken: wellenraam en wellen van grenen met houtschroeven als welarmen.

Pijpwerk op Prestant de na vrij recent.

Klaviatuur aan zijkant rechts, reg.koppen met naam op porseleinen plaatjes in gotische letters.

⁹ F.Talstra, het Groninger Orgelbezit van Reformatie tot de Romantiek, nr 27 in Groninger Kerken (Stichting Oude Groninger Kerken), jaargang ..., nr ,,... (apr 1982)

Farmsum, Hervormde Kerk

Voormalig orgel. Er zijn stukken hierover in het Rijksarchief te Groningen. Vlg's HO nov' 65 (waar?) stamde dit uit de 16de eeuw.

Huidige orgel. Gegevens ontleend aan rapport Bolt mei '66 en andere stukken in archief Bolt en allerlei eerdere mondelinge mededelingen van de familie Edskes.

- 1828 N.A.Lohman & Zonen, voor de voormalige romano-gothische kerk te F.(Kist geeft 1829)
1850 oorlogsschaderapport en anoniem restauratierapport
1869 overgeplaatst naar nieuw gebouw door Petrus van Oeckelen en Zonen te Harenermolen en van vrij pedaal voorzien op de plaats, die Lohman daarvan reeds had voorbereid. De Lohman-frontpijpen kon Van Oeckelen zonder meer gebruiken.
1953 M. Ruiter vervangt Quint 6 vt (Ped) door Ruispijp 3 st onder advies van L.Erné.
1977 Restauratie Mense Ruiter, Groningen, onder advies van Klaas Bolt. De tongwerken zijn pas in 1978 goedgekeurd.

Er is veel correspondentie uit 1823-30: plannen Lohman en Timpe
Plan Lohman 1822, nieuw orgel met gebruikmaking pijpwerk vorige orgel

M a n u a a l	R u g p o s i t i e f
Prestant 8 vt	Prestant 4 vt
Bourdon 16 vt	Fluit dous 8 vt
Fluit Traver 8 vt	Viola di Gamba 8 vt
Holpijp 8 vt (oud)	Fl d'amour 4 vt (deel oud)
Octaaf 4 vt (oud)	Octaaf 2 vt
Roerfluit 4 vt (oud)	Fluit 2 vt
Quint 3 vt (oud)	Flageolet 1 vt
Octaaf 2 vt (oud)	Dulciaan 8 vt
Mixtuur (Oud)	
Speelfluit 2 vt	2 tremulanten
Trompet 8 vt	

Plan Lohman 1823 voor een geheel nieuw orgel (vlgs D.Molenaar, organist te Eenrum, die in de inventarisatiecommissie van de Stichting Groningen orgelland zit), was dat plan van Timpe¹⁰ :

M a n u a a l	R u g w e r k	P e d a a l
Prestant 8 vt	Viola di G. 8 vt 2)	Prestant 16 vt (C in front)
Bourdon 16 vt	Holpijp 8 vt	Subbas 16 vt
Quintadeen 8 vt	Fluit Traver 8 vt	Octaaf 8 vt
Octaaf 4 vt	Octaaf 4 vt	Quint 6 vt
Speelfluit 4 vt	Fluit 4 vt	Octaaf 4 vt
Quint 3 vt	Woudfluit 2 v	Bazuin 16 vt
Octaaf 2 vt	Scherp 3 st	
Mixtuur 3 en 4 st	Dulciaan 8 vt	
Trompet 8 vt		
Vox humana 8 vt 1)		

- 1) Eerst stond er Cornet, doorgeschrapt
- 2) deel in front

Hoe het is geworden, grotendeels als gevolg van de onzinnige voorstellen van Prof. De Waal ('Gebrul vermeerderd de stigtung niet'), staat in SM en vtK¹¹, waardoor het vrije pedaal er niet kwam. Lohman richtte de kas wel zodanig in, dat dit vrije pedaal later kon worden ingebouwd.

¹⁰ mond. mededeling Orgeldag N.Nederland 8/5'93)

¹¹ vtK ontleende zijn opgaven kennelijk aan SM: Hij was nog niet op de hoogte van de uitbreiding door van Oeckelen

Farmsum, Hervormde Kerk - vervolg

Dispositie (in volgorde slepen):

M a n u a l	C-g ^m				
Praestant 8 v					
Bourdon 16 vt					
Viool di Gam= 8 vt					
Quintadeen 8 vt					
Octaaf 4 vt					
Roerfluit 4 vt					
Quint 3 vt					
Octaaf 2 vt					
Cornet	1810, Lohman-Cornet uit Nieuw Scheemda, op lege plaats, oorspronkelijk bedoeld voor Nagthoorn				
Mixtuur 3,4 st	2 vt				
	C	1	2/3	1/2	
	c'	4	2 2/3	2	1 1/3
Trompet 8 vt bas					
Trompet 8 vt disc.					
Vox humana 8 vt	door Doornbos doorslaand gemaakt, 1977 hersteld (nieuwe kelen en tongen)				
R u g w e r k	C-g ^m				
Praestant 4 vt					
Fluit 16 vt disc	B3 noemt hem: Bourdon				
Fluit travers 8 vt (disc)	hout				
Holpijp 8 vt bas					
Holpijp 8 vt disc					
Fluit 4 vt					
Woudfluit 2 vt	heet in rapport Bolt ten onrechte Nachthoorn				
Flageolet 1 vt	1816, Lohman, afkomstig uit Groningen Martini, op lege plaats, oorspronkelijk ook voor Flageolet 1 vt bedoeld				
Dulciaan 8 vt bas					
Dulciaan 8 vt disc					
P e d a a l	C-d'alle stemmen op frontpijpen na Van Oeckelen				
Praestant 16 vt	C-Gs A-d' in front, Lohman ¹²				
Subbas 16 vt	ontbr. in rapport Bolt				
Violon 8 vt					
Holpijp 8 vt	ontbr. in rapport B.				
Octaaf 4 vt					
Quint 6 vt	Van Oeckelen, was nog in bezit van M.Ruiter, 1969-77 stond hier een Ruispijp 3 st van Ruiter (2', 1'3', 1')				
Bazuin 16 vt	C-Gs (Rapport: C-G) doorslaand, metalen stevels				
Trombone 8 vt	metalen stevels				
Koppeling bas	Afsluiting M.			Tremulant	
Koppeling disc.	Afsluiting P.			Windlossing	
Koppeling ped.	Afsluiting Rugg.				

Front en kas: Kas grotendeels eiken.

Windvoorziening: 3 originele spaanbalgen, winddruk 84 mm (volgens eindoordeel Bolt). Ik had nog een aantekening (uit duistere bron), dat deze vroeger 95 mm bedroeg.

Laden: origineel Lohman, in pedaal v.Oeckelen

Stemming: Orkesttoon (1/2 boven normaal)

Pijpwerk: Betrekkelijk nauwe prestantenkoren. Bovenlabia rond bij grote pijpen, spits bij kleine. Alleen wat kernsteken in grote pijpen.

Bijzonderheden: De klank is zeer karakteristiek en kernachtig, het orgel lijkt qua klank eerder 18de eeuws

Klaviatuur: Indeling registerknoppen:

	AfsM	Mxt	Qdn8			VdG8	Trem	Wndl			
Vh8	Tr8b	O2	Rf4	Bd16		Pr8	Oct4	Qnt3	Corn	Tr8d	
Tb8	Bz16	Hp8	Pr16	Sb16		Oct4	Vln8	Qnt6	AfsP	AfsRp	
Dc8b	Flg1	Fl4	Hp8b	Fl16d	Koppb	Koppdc	Pr4	Ftr8dc	Hp8d	Wf2	Dl8dc

Vóór de laatste restauratie noteerde ik hetzelfde met deze uitzonderingen:

Op plaats Cornet: Nagthoorn 2 (deed het niet)

Flageolet 1, toevoeging: deed het niet)

- Archief Bolt
- B3, waarin fouten: gehele pedaal incl. Bazuin, doorsl. C-H en van Lohman, Voxh. oorspr. ook doorslaand, Praestant 16' ged tot Gs (??), oorspr. HO mei'64, art. Erné over B3
- Flageolet aanwezig geweest en verdwenen.
- Gegevens op hoes plaat Disco Nederland (Bolt)

vO zomer '64 en zomer '67
'71 of '72 bij opn. Kl.Bolt, sept'73
Orgeldag N.Nederland 1992
vO / WdL 3/7'02

Farmsum, Hervormde Kerk. Koororgel.

Stencil van Jan Jongepier, 11/11'82: Het Meyer-orgel uit Weiwerd is 1982 overgeplaatst in de kerk te Farmsum en heeft de volgende dispositie: P8 O4 O2(sterk) F4 Hp8 Fltr8dc C-e". Verder wetenswaardigheden over de orgelmaker Meyer.

Garmerwolde, Hervormde Kerk.

Kerk: Monumentale kerk, waarvan alleen transept en koor zijn overgebleven¹³.

Voormalig orgel. Vlg. hs Lohman tweeklaviers orgel met vrij pedaal, kort octaaf en en springladen, in 1799 gerepareerd door N.A.Lohman¹⁴.

Huidige orgel¹⁵

1848-51	P.v.Oeckelen en Zonen
1943	H. Vegter, schoonmaak en herstel in kader kerkrestauratie. Twee spaanbalgen verwijderd.
1964	Restauratie Vierdag, Enschede. In die tijd tongwerken manueel verdwenen
1996	M.Ruiter Restauratie windladen en houten pijpwerk, pijpwerk Vox humana tijdelijk verwijderd
1998	Idem, Manueel: plaatsing Van Oeckelen-tongwerken van elders. Nieuwe stevels Vox humana

Manuaal (I)

Prestant 8 vt	vanaf C. Groot deel in front.
Bourdon 16 vt	ca 2 octaven eiken. De houten pijpen van het manueel waren moeilijk precies te tellen.
Prestant 16 vt det	(vanaf c')
Gedakt 8 vt	ca 1 octaaf eiken

Octaaf 4 vt	
Nagthoorn 4 vt	geheel open cilindrisch
Octaaf 2 vt	
Quint Gedekt 3 vt	gedekt, daarna 9 conisch, dan 10 cilindrisch open
Mixtuur 3 st bas	C 2 1 1/3 1
Mixtuur 4 st dc	c' 4 2 2/3 2 1 1/3
	c'' 8 5 1/3 4 2 2/3

In 1974 noteerde ik ook deze samenstelling. In het Erné-archief staat een andere, gelijk aan die in Usquert. Dit moet een vergissing zijn.

Fagot 16 vt Disc / Bas	Bij bezoek '74 was alle pijpwerk verdwenen op enkele houten stevels na, verder ronde gaten. Thans een Van Oeckelen-register geplaatst, afkomstig uit de Bergkerk te Deventer. 7 grootste pijpen met nieuwe mahonie houten koppen en stevels. Overige pijpen loden koppen en stevels. Cilindrische bekers, nieuw naar voorbeeld Smilde
Trompet 8 vt Bas / Disc.	Bij bezoek '74 geheel verdwenen. Thans Van Oeckelen-Trompet uit Schnitger-orgel Uithuizen. Lodens koppen en stevels.

Bovenmanuaal (II)

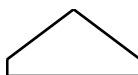
Prestant 8 vt	geheel zelfstandig, groot deel in bovenfront.
Viola di Gamba 8 vt	geheel zelfstandig vanaf C
Holfluit 8 vt	Groot octaaf gecombineerd met Holpijp, klein octaaf gedekt, rest cilindrisch open.
Holpijp 8 vt	C-H eiken
Octaaf 4 vt	
Fluit 4 vt	6 kl. p conisch open
Carillon (<i>Carrillon?</i>)	g 4 1 3/5 1
Woudfluit 2 vt	4' gedekt, 8 kleinste daarvan open conisch, 2de en 3de koor vrij eng gemensureerd.
Vox humana 8 vt	gr. oct gedekt, rest cilindrisch open doorslaand, nieuwe mahonie stevels en koppen (ter vervanging van de oude met mahonie finer), wijde cilindrische bekers, de gebruikelijke Van Oeckelen-constructie. Van de kleinste 4 pijpen zijn alleen de stevels aanwezig.

Overige registers

Afsluiting Bov.w	buiten gebruik, reg.knop vastgezet	C-f'
Afsluiting onder	idem	aangeh. pedaal C-d'
Koppel disc		(hoewel er een buiten gebruik zijnde ped.koppel is)
Koppel bas		
Ped.koppel	buiten gebruik, reg.knop vastgezet	
Windlosser	buiten gebruik	

Manueel

Bovenmanueel

Schetsje Vox humana

Plaatsing aan de Oostzijde (in het vroegere koor dus), tegenover de preekstoel.

Kas. Grote orgelkas van naalddhout, crème geschilderd, groen, goudkleur, frontpijpen met vergulde labia.

Klaviatuur oud, aan Noordzijde, in dit geval dus links. Indeling reg.knoppen:

koppbs Vh8 Wf2 Car F4 O4 Hp8 "Pedk" Hf8 VdG8 Windl P8 koppdc

Afslond T8dc T8bs Fg16bs Fg16dc Mxtdc Mxtbs Qged3 O2 Nh2 O4 Ged8 P16dc B16 P8 AfslBov

Windvoorziening: Eén oude spaanbalg met windmachine, winddruk 76 mm.

Pijpwerk. Slagletters. Toonhoogte a'= 456.8 Hz bij ca 8 . Dus 462 Hz bij 15 .

vO 5/11'74 (met Bram E) en 26/1'02 (met LO).

¹³ Boekzaal 1859, p 659: Oude zeer grote kerk afgesloten

¹⁴ Voor nadere bijzonderheden: "Het Orgel" Jub.nr 1960 blz 51.

¹⁵ Boekzaal 1851 II, p 252 v.v. met disp., gelijk aan huidige, Houtfluit i.p.v. Holfluit, Gunnink: volgens bestek, ook nog in Man. Wijdgedekt 4'; niets wijst erop, dat die er ooit is geweest. Overige literatuur: Het Groninger orgelbezit V 86/87 en De orgelkrant 3/12 (1998), p 6

Godlinze, Hervormde Kerk.

Meeste gegevens ontleend aan Bolt-archief.

1704 Contracten met Schnitger en Allert Meyer. Hierin:

Man. P8 (CDE in Hp), Hp 8, O 4, F 4. Q 3. SO 2. Sxq 2 st. Mxt 4,5,6 st, T 8
"Brstw" P 4 (CDE ged). Ged 8 (hout). O 2. Q 1^{1/2}, Sch 3 st, Vh 8

3 pusters, C-c", 45 claves, etc.

Meyer: nieuwe Strucktuire

XVIII B Hinsz. Omgebouwd tot éénklaviers instrument, klavieruitbreiding, nieuwe lade.

1788 disp. Knock, gelijk aan de huidige.

1809, 1830, 1840, 1860. Reparaties en onderhoud door o.m. Lohman en Freytag.

1918 Doornbos. Verplaatsing klaviatuur naar linker zijkant en disp.wijziging. Vervanging spaanbalgen door mag.balg.

Situatie door mij aangetroffen o.m. in 1967 (volgorde slepen):

Prestant 16 vt dc gr.p. in onderfront

Prestant 8 vt tin, rel. lage opsnode

Holpijp 8 vt dichtgesoldeerd

Octaaf 4 vt

Quint 3 vt

Fluit 4 vt gedekt, dichtgesoldeerd

Spitsfluit 2 vt

Octaaf 2 vt

Salicionaal 8 vt op plaats Mixtuur

Trompet 8 vt

Bourdon 16 vt bas pneum. toevoeging Doornbos, boven de balgfabr.pijpen

Man C-d", Ped. C-a.

Oud gespijkerd klavier (zag er Lohman-achtig uit), reg.knoppen oud, maar met naamplaatjes op harmonium manier.

Ik vond toen dat het Schnitger-pijpwerk nog zeer gaaf en kernsteekloos was, fraai klinkend. Nog enigszins oude stemming aanwezig, toonhoogte ongeveer "normaal".

Het orgel en de omgeving ervan was zeer vervuild.

1987 Reil restauratie onder Bolt. Reconstructie situatie Hinsz naar dispositie Knock. Eindoordeel Bolt 29/10, ingebruikneming 13/12.

Dispositie. Waar niet anders vermeld: Schnitger. Bij alle oude registers: Cs, Ds, Fs, Gs zijn van Hinsz. Vermoedelijke volgorde, op grond van indeling reg.knoppen. Volgens mijn oude opgave zou de P 16 vooraan moeten staan.

Praestant 8 vt C-E, Fs, Gs zelfstandig gedekt, Hinsz. Bij Schnitger: CDE van Hp afgeleid.

Prestant 16 voet disk c', d', deel in onderfront. cs', ds, fs', gs' enge binnenpijpen Hinsz.

Holpijp 8 voet dichtgesoldeerd

Octaaf 4 voet hierin deel voormalige Prestant 4 voet

Quint 3 voet bas gr.deels orig. Q 3 vt, dc overwegend Q 1 1/2 vt. 9 pijpen nieuw (waren Mxt en Sq-pijpen)

Fluit 4 voet gedekt, dichtgesoldeerd, 2 open pijpjes van Schnitger (uit ander register?) gehandhaafd wegens Hinsz-inceriptie

Speelfluit 2 voet

Octaaf 2 voet 18 p. nieuw, verder p. uit Scherp en Oct 2 (Pos)

Sesquialter 2-3 st door Hinsz af c" met 2' koor uitgebreid. 8 of 9 p. teruggevonden, rest nieuw

Mixtuur 3-5 sterk 1 pijp teruggevonden in Quint, 14 in Oct 2, rest nieuw

Trompet 8 voet

Vox humana 8 voet door H. verplaatst van positief. door Doornbos verwijderd. Gereconstrueerd naar Uithuizen en 1 bewaard gebleven beker.

Klaviatuur, achterin, Klavier en reg.knoppen origineel. Volgorde reg.knoppen:

Praestant 8 voet Holpijp 8 voet Octaaf 4 voet Praestant 16 voet disk.

Quint 3 voet Speelfluit 2 voet Octaaf 2 voet Fluit 4 voet

Sesquialter 2-3 st Trompet 8 Vox humana 8 voet Mixtuur 3-5 st

Man. CDE-d" (niet -e", zoals Bolt schrijft). Wel toets Ds, doorgesluisd naar ds.

Ped. CD-d', aangehangen

Samenstelling vulstemmen.

Mixtuur:

C	1	2/3	1/2		
c	2	1 1/3	1		
c'	4	2 2/3	2	1 1/3	
c"	5 1/3	4	2 2/3	2	1 1/3

Sesquialter:

C	1 1/3	4/5		
c	2 2/3	1 3/5		
c'	2 2/3	2	1 3/5	(2 vt is toevoeging Hinsz)

Hellum, Hervormde Kerk.

Genoteerd bij bezoek 10/5'97:

Bourdon 16 voet
Holpijp 8 voet
Roerfluit 4 voet
Octaaf 2 voet
Trompet 8 voet bas
Tremulant

C-f"
lelijk toetsbeleg
mooi oud pedaal C-d'

Prestant 8 voet
Octaaf 4 voet
Quint 3 voet
Speelfluit 2 voet
Trompet 8 voet
Afsluiting

Kantens, Gereformeerde Kerk.

1963 vd Berg & Wendt (volgens aanduiding op orgel).

Het orgel staat op een galerij tegenover de kansel. Het verving een zinken pijpengordijn boven de kansel.

M a n u a a l C - g ””

Prestant 8 (af C in front)

Holpijp 8 vt bas / disk.

Quintadeen 8 (gr. oct. van Holpijp)

Octaaf 4

Roerfluit 4 bas / disk.

Vlakfluit 2

Sesquialter II disk.

Mixtuur 1 1/3- IV bas / disk

e' 2 2/3 1 3/5

C 1 1/3, cs 2', ds' 2 2/3, d'' 4').

P e d a a l C - d '.

Aangehangen

vO 20/9'98

Kantens, Hervormde Kerk.

Zie HO 1988, p 62 v.v. en p 80. Samenvatting hiervan:

- ca 1660 Bouw éénklaviers orgel met achterkantbespeling, verm. door Hendrik en Johannes Huis
- ca 1670 Verbouwing, toevoeging rugwerk.
- 1817 Faillietverklaring der kerk. Door tussenkomst van koning Willem I kreeg de kerk haar goederen terug.
- 1821 Orgel, dat reeds was gedemonteerd, door Timpe weer opgebouwd als éénklaviers werk op één lade.
- 1955 Demontage wegens kerkrestauratie.
- 1973 Frontpijpen herplaatst en van tinfolie voorzien. Kas uit fragmenten gereconstrueerd.
- 1986 Ahrend (o.l.v. Cor Edskes) reconstructie hoofdwerk.

Het orgel heeft een discantlade (midden boven) en 2 basladen aan weerskanten, laag gesitueerd. Alle registers zijn dus gedeeld voor bas en discant.

Volgorde lade is ongeveer a.v. (uit het artikel in HO zou je concluderen, dat de B 16 vt vooraan staat. Op foto's van Leni is te zien, dat de Sesquialter op c repeteert en (althans op de basladen) achteraan staat vóór de Trompet).

M a n u a l	CDEFGAB-c'''
Bourdon 16 voedt	C-c' eiken
Prestant 8 voedt	D-b in front, C gecombineerd met Holpijp (nee: dat is niet waar!)
Holpijp 8 voedt	geheel metaal, de twee grootste in het front, zie beneden
Octaave 4 voedt	
Quint 3 voedt	(Pr)
Sup.Octave 2 voedt	
Sieffluyt 1 1/2 voedt	cil. openfluitmensuur
Mixtuur	Globaal gesproken 2 laagste koren oud
	C 1 2/3 1/2 1/3
	c 2 1 1/3 1 2/3
	c' 2 2/3 2 1 1/3 1 2/3
	c'' 4 2 2/3 2 1 1/3 1 1
Sexquialter	bas gr.d oud
	C 1 1/3 4/5
	c 2 2/3 1 3/5
Trompet 8 voedt	geheel nieuw
Tremulant	

Bas CDEFGA-e', discant f'-c'''.

Plannen Rugwerk: Prestant 2 vt, Quintadeen 8 vt, Fluit 4 vt (niet die welke op de Timpe-lade stond), Cimbels, Regaal 8 vt. 5 sleuven in dak rugw.kas aanwezig. De reg.bediening zal gaan met handles op het dak van het rugwerk. De rugwerklade wordt chromatisch. De cancellen zijn verlengd onder de orgelbank door, zodat met een stekermechaniek kan worden volstaan¹⁶. Er is geen ruimte voor een aangehangen pedaal van normale omvang, wegens de geringe breedte der onderkas.

Stemming en toonhoogte. Middentoon, niet gemodificeerd, 1/2 toon boven "normaal".

Laden. nieuw indeling discant één lade diatonisch met grootste p. in 't midden, bas 2 laden, veel lager gesitueerd aan weerskanten der onderkas, alsof het pedaaltorens zijn: Bij beide grootse in 't midden, alles geheel overeenkomstig het front.¹⁷

Volgorde opdelade niet nauwkeurig na te gaan: B16, P8, B8, verder als gebruikelijk, plaats Sesquialter onbekend.

Frontpijpen in bovenkas vrijwel alle stom. Van de drie grootste pijpen in het bovengedeelte, die veel wijdere mensuur hebben zijn er twee via lange conducten op de bas aangesloten van het register Holpijp. Bij de derde is wel een conductgat te zien, bij de overige (stomme) frontpijpen in het bovengedeelte niet. In het benedengedeelte lijkt een deel sprekend.

D E

Conclusies uit foto's Leni:

Baslade: Er moeten 25 cancellen zijn. De foto's waren van de zijde die 12 cancellen heeft. De volgorde is waarschijnlijk: P8 (conductgaten) B 16 (idem of deze twee omgekeerd) Hp8 O4 Q3 O2 Q1¹/₃ Mxt4-5 st, Sesq (rep. op c duidelijk te zien) T8

Mechaniek, klaviatuur geheel nieuw. Blind klavier voor later aan te brengen binnenwerk van het rugwerk (onderklavier), korte octaven. Indeling reg.knoppen:

Pr 8	Tr 8
Hp 8	Sfl 1 1/2
Mxt	S.oct2
Q 3	Oct 4
Sxq	B 16

Sxq	Tr 8
Mxt	Sfl 1 1/2
Q 3	S.Oct 2
Hp 8	Oct 4
Pr 8	B 16
Trem	

Foto voorm. toestand in dissertatie Brunzema en in HO nov'57.

¹⁶ 1. Mededelingen CE op 9/5'99

¹⁷ . In HO '54 p 136 schrijft Cor Edskes, dat de orgels van Zeerijp en Kantens tot in de vorige eeuw springladen hadden!

vO 25/8 en 18/10'73 (foto's geplaatste frontpijpen en Timpe-lade met pijpen)
Bezocht op alle orgeldagen N.Nederland, 14/5'88 (eerste maal?) t/m 10/5'97,
daarna vele malen o.m. juli'97, 31/8'98 (foto's binnenwerk), 20/9 '98, 21/4'99 (met dL), 9/5'99 (met Bram E), 17/8'99 (met dL),
Leni Otte, Groensingel 17, Middelstum, 0595-552509
Als Leni er niet is: Koster Cor Broekhuizen, Pastorieweg 25, Kantens, 0595-551796

Kantens, Hervormde Kerk, voormalig tijdelijk hulporgel, zie Usquert, Herv. kerk, hulporgel.

Leens, Hervormde Kerk.

Kerk. ca 1150. vergroting XIII, De zadeldaktoeren is in 1863 afgebroken en vervangen door de huidige toren.

Orgel.

- 1734 A.A.Hinsz. Oplevering orgel met 1 stem meer dan in het contract, uit 1733 dat we kennen door Beukema (geen dispositie). Deze heeft het contract nog gekend. Daarna is het verloren gegaan. Door strubbelingen is laatste snijwerk pas 1745 aangebracht.
Hess bezocht het orgel in 1747 maar gaf alleen de pedaaltonswerken. Knock, geeft de dispositie.
Man. P8 Rf8 Qd16 O4 Splf4 O2 Q3 Mxt 4,5,6 st T8 Vh8 Rp. P4 Fld8 Hp4 N3 O2 Q1^{1/2} Sxq2st Sch4st Dlc8
Ped. P8 B16 O4 Rq6 Mxt4,5,6 st Bz16 T8 Co2 3 ventielen, Trem.
- 1794 rep. Schnitger / Freytag
- 1821 Lohman. reparatie balgen (Jub.nr HO)
- 1843/44 reparatie Dik vlgS Seydel-Meyer die in zijn disp. F4 geeft (naast Hp4) i.p.v. Scherp en Ged.Quint ipv Quint, geen ventielen en Trem. Verder als Knock. 5 balgen, vtK die kennelijke geen latere gegevens had (immers hij noemt niet de naam van de organist, vergelijk Farmsum) citeert Meijer "verbetert" Holpijp 4 v in 8 vt en voegt toe: Koppelingen, Ventiel. Molenaar: Dik verving Scherp door Fluit 2 v.
- 1867 v.Oeckelen, herstel., Man. Qd 16 omgebouwd tot B 16. Toe of later ook:
Omwisselen Nas Rw en Ged.Q Hw en afgesn. tot Wf 2
O2 RW -> P8dc Kernsteken
Fluit 2 (die op plaats Scherp stond) verwijderd.
- 1923 Doornbos, grote reparatie, spaanb verv. door magb. Frontp. vervangen, Q 1^{1/2} -> Gmb 8 met materiaal uit 2 grote bekers der Bz. Deze laatste werden vervangen door bekers van zink. Dlc 8 -> Clar 8 doorsl. Contract zie Gierveld.
- 1958 17/2 Rapport Orgelcommissie Herv.Kerk. Hierin geschiedenis als boven met twee onjuistheden:
A. Knock zou in het pedaal Co 4 vt hebben gegeven i.p.v. 2 vt. B. Het werk van Doornbos wordt 1920 gedateerd.
Beschrijving opstelling, kas, windvz, Laden, klav, mechaniek, pijpwerk. Waar niets vermeld: oud.
Hw. P 8 (C-e' D), B 16 (omgeb. Qd16), Rf 8, Splf 4, O 4, Q 3 (con, was Nas RW), O 2, Mxt 4-6 st, T 8 (1^{1/2} oct leer), Vh 8
Rw. P 4 (C-gs' D), Fld 8, Wf 2 (op plaats v N2^{2/3}, was GedQ Hw bas ged), Hp 4, P 8 dc (was O 2), Gmb 8 (D, gr.oct in Fld, op plaats van Q 1^{1/2}), Sq 2 st, Op.pl (Schrp), Clar 8 (in oude stebelblok, koppen en schalbekers, hoewel verkort van oude Dlc)
Ped.P 8 (D), B16 (metaal), Rq 6, O 4, Mxt 4-6 st, Bz 16 (geheel beleerd), T 8 (C-g beleerd), Co 2 (schalb. op 5 na verdwenen, 21 koppen en tongen aanwezig).
C-c'', C-d', 2 koppels, 3 afsluiters, calc.klok, Windlosser. Oude vulstemsamenstellingen:
Mxt (man)	Mxt (Ped)										Sesq		
C	2/3	1/2	1/3	1/4		1	2/3	1/2	1/3			2/3	2/5
G	1	2/3	1/2	1/3		1	2/3	1/2	1/3	1/4			
c	1 1/3	1	2/3	1/2		1	2/3	2/3	1/2	1/2	1/2	1 1/3	4/5
g	2	1 1/3	1	2/3	1/2	1 1/3	1	2/3	2/3	1/2	1/2		
c'	2 2/3	2	1 1/3	1	2/3							2 2/3	1 3/5
g'	4	2 2/3	2	1 1/3	1	1							
g''	4	2 2/3	2	2	1 1/3	1 1/3							
- Intonatie. Veel van oude karakter behouden, slechte egalisatie, tongwerken vrijwel onbruikbaar geworden.
Brandbeveiliging in orde. Orgel veel te laag verzekerd.
Direct ingrijpen noodzakelijk: Restauratie kas, verwijdering wndvz uit toren, lade- en mechaniekrestauratie, herplaatsen schuifkoppel, verwijderen ped.koppel, herstel oorspr. dispositie en pijpwerk. Schrp zal met 1/2' moeten beginnen. Vervanging der frontpijpen. Hier worden hoogste eisen aan vakmanschap restaurateur gesteld. Erné is deskundige.
- 1966 5/5. Van Vulpen schrijft: Bespreking met Edskes. Qdn 16, voorlopig stukjes in opsnede solderen. Voorlopig uitgaan (proefaccorden) van 68 mm winddruk. Zo nodig verhogen. Correcties aan frontpijpen.
- z.d. Protocol van bespreking 27/1'66. Uit oogjes in het bovenklavier blijkt, dat dit klavier met het hoofdwerk was verbonden. Blijken niet in andere Groningse orgels te zitten. Besloten: Hw boven, schuifkoppel herstellen, ped.k. vervalt, nieuwe klavieren (oude te slap geworden), met oud toetsbeleg. Abstracten vernieuwen, dunner, afspraken over mechaniek, sponselconstructie blijft, verend sleepsysteem. Pijpwerk:
P 8 baarden eraf. Pijpen niet uit elkaar, bij losse kernen later zien, afgesproken herstel disp. geen opsn.verandering Quintadeen. (Ik heb overigens wel ooit daar ingesoldeerde stukken orgelmetaal gezien)
- 1967 15/12. Eindoordeel OC restauratie v.Vulpen. Zorgvuldig gewaakt tegen "vernieuwing". Pijpwerk ziet er historisch uit en klinkt ook als zodanig. Nieuwe pijpen goed vervaardigd in vorm en verhoudingen van het oude. Nieuwe klavieren met oud beleg. De oorspronkelijke verhoudingen van de koppeling leidde tot een zeer zware speelaard. "We kunnen niet anders analyseren, dan dat Hinsch in de eerste jaren van zijn bestaan als zelfstandig orgelmaker het principe van zijn leermeester Schnitger, te weten het rugwerkklavier boven en het hoofdklavier onder, als verbetering, of ontwikkeling, of als iets persoonlijks heeft willen wijzigen, hetgeen - gezien de resultaten - tot een onhoudbare speelaard leidde. Vanzelfsprekend heeft de orgelmaker Dik in de vorige eeuw hierin verbetering trachten te brengen. In zijn latere orgels heeft Hinsch - zelfs bij de restauratie van het Schnitger-orgel te Uithuizen - zich onzes inziens uit ervaring opgekomen overwegingen, weer aangepast bij de bouwwijze van zijn leermeester". Daarom in overleg met Edskes en Oussoren besloten tot "de gebruikelijke structuur in de manuaaltraktuur en koppeling welke bij Hinsch na Leens in het algemeen gold".."herstel klavierbak met open ingelegde versiering, naar ontwerp van de Heer Edskes, gebaseerd op de voor enige jaren nog aanwezige versieringen". Conclusie "een zeer fraaie, alleszins geslaagde restauratie, waarbij het karakter van het orgel, zowel in technisch, als in muzikaal opzicht behouden bleef". Advies over gebruik verwarming.
- 1968 Ingebruikneming 26/4.
- 1981 v.Vulpen brengt weer een ped.koppel aan.
- 1985 M.Ruiter vervangt de Tremulant uit 1922.

Leens, Hervormde Kerk - Vervolg 1.

Nog enige aanvullingen aan de hand van het boekje van Gierveld en enkele gesprekken.

- De werkelijkheid betr. de volgorde der klavieren is anders: Schnitger bouwde juist het rugwerk als onderklavier. Bij onderzoek van het orgel in Leens bleek, dat Hinsz daar niet uit is gekomen en toen vermoedelijk nog tijdens de bouw op de bouwwijze is overgegaan, die hij bij tweeklaviers orgels later altijd zou toepassen: Rugwerk als bovenklavier. Ook bij restauraties, als in Uithuizen, Noordwolde 't Zandt en Noordbroek is deze afwijkende ligging der klavieren het werk van Hinsz of zijn opvolger Freytag en zijn leerling Van Dam. (Mededelingen Cor Edskes, aan mij sept '97. Hij werd ca 1964 assistent Rijksadviseur en was in die hoedanigheid nauw bij werk aan het orgel betrokken.) Ook Lohman paste deze bouwwijze nog toe in de prov. Groningen (Eenrum, Farmsum) maar niet bv. in Zutphen, Broederkerk. De orgelmaker Mense Ruiter heeft ook nog een rapport met prijsopgave ingediend, hierover niets te vinden in het Eé-archief.
- Enkele gegevens bij Gierveld wijken af van het rapport van 17/2'58 (zie de volgende punten en de dispositie).
- De mensuren door Smedema (in het boek van Gierveld) opgegeven wijken nogal af van die in het Eé-archief.
- Wie de veranderingen in de vorige eeuw heeft uitgevoerd, staat bij Gierveld beter beschreven dan in het rapport van 17/2'58.
- De oude klavieren konden niet meer worden gebruikt, omdat ze jaren lang in een te vochtige omgeving opgeslagen hadden gelegen.
- In het boek van Gierveld staat een foto van het orgel van voor 1912, met de oorspronkelijke frontpijpen dus. De labiumlijn wijkt iets af van de huidige. Dirk Molenaar maakt mij hierop attent, sept'97.
- De restaurateur heeft destijds proefpijpen gemaakt ter vervanging van de Doornbos-frontpijpen. Daar dit geen verbetering gaf, heeft men de oude gehandhaafd.
- Betreffende de verwisseling der manualen: Het zou interessant zijn, het enige orgel, dat Hinsz voor dat in Leens bouwde (in Zandeweer) in dit opzicht te bestuderen. Helaas is de oorspronkelijke klaviatuur hier niet bewaard gebleven.
- Eé heeft het over een door Ed ontworpen versiering. Dit betreft de stervormige figuur in de lessenaar. Hij herinnerde zich de vormgeving van een vroegere waarneming van het origineel. Later bleek dit te zijn verdwenen.
- De restaurateur heeft alle Cornet 2 vt pijpen vernieuwd. Een aantal bekens van het originele register worden ter plaatse bewaard.
- De door Van Oeckelen in Leens aangebrachte pedaalkoppel moest worden verwijderd, omdat deze gebrekkig was gemaakt en omdat dit register niet past in de traditie van dit type orgel. Na de restauratie van 1968 is in Leens toch weer een pedaalkoppel aangebracht, waarschijnlijk op verzoek van de vele concertgevers.
- Ook is later de windvoorziening strakker gemaakt, waardoor de klank van het orgel op wat meer "nuchtere" basis is komen te liggen. In de allerlaatste tijd moet nog een geringe verlaging van de winddruk hebben plaatsgevonden.

Verder:

- In 1961 aangetroffen de toestand als beschreven in het rapport der OC. Ook nog: Afsl.Ped., Afsl. Man, Afsl. Rugpositief, Kalkantenklok, Ped,koppel, Schuifkoppel, Tremulant, Windlosser
- De mensuren in het Erné-archief wijken nogal af van die van H.R.Smedema (bijlage 5 van het boek van Gierveld).

Leens, Hervormde Kerk - Vervolg 2.

Huidige dispositie. Waar niet anders is vermeld is de datering: origineel 1733. Alle pijpen zijn van metaal.

M a n u a l C-c"		R u g p o s i t i e f C-c"	
Prestant 8 voet	C-c" 1922 (vlgs Gierveld)	Prestant 4 voet	C-gs" 1923
	C-e' (vlgs rapport)	Fluitdoes 8 voet	
Quintadeen 16 voet	1733/1967, was omgebouwd tot Bourdon 16', zie onder pijpwerk	Nassat 3 voet	
		Holpijp 4 voet	C-A: uit ouder orgel (vlgs Gierveld en Molenaar, niet in rapport OC))
Roerfluit 8vt			cs'-c" 1967, was verschoven tot Prestant 8' dc.
Speelfluit 4 voet	open conisch	Octaaf 2 voet	1967
Octaaf 4 voet		Quint 1 1/2 voet	
Quint 3 voet	C-h gedekt, rest wijd open cil., voorheen op Rugwerk als 2 vt	Sesquialtera 2 st	
		Scharp 4 st	1967
Octaaf 2 voet		Dulciaan 8 voet	1733/1967, nieuwe opzetstukken
Mixtuur 4,5,6 st			
Trompet 8 voet			
Vox humana 8 voet			
P e d a a l C-d'			
Prestant 8 voet	1923, geheel in front	Mixtuur 4,5,6 st	
Bourdon 16 voet		Bazuin 16 voet	enige grote bekers nieuw. Zie rapport 17/2'58
Roerquint 6 voet		Trompet 8 voet	
Octaaf 4 voet		Cornet 2 voet	1967 aangevuld
Tremulant (opliggend 1985)		Afsluiting Manuaal	
Schuifkoppel (hiervoor 1967 aparte knop "koppeling" aangebracht)		Afsluiting Rugpositief	
Koppeling Pedaal (1981, de oude knop Kalcantenklok, waarvan het reg.schildje ook nog aanwezig is)		Afsluiting Pedaal	
		Windlosser	

Samenstelling vulstemmen.

<u>Mixtuur en Sesq</u>	<u>Scherp</u>	<u>PedMxt</u> (kennelijk foute bestaande samenst. verbeterd)									
Als in het stuk	C	1/2	1/3	1/4	1/6	C	1	2/3	1/2	1/3	
van 17/2'58.	G	2/3	1/2	1/3	1/4	Fs	1	2/3	1/2	1/3	1/4
Gierveld plaatst de repetitie van g" op fs"	c	1	2/3	1/2	1/3	c	1 1/3	1	2/3	2/3	1/2 1/2
	g	1 1/3	1	2/3	1/2						
	c'	2	1 1/3	1	2/3						
	g'	2 2/3	2	1 1/3	1						

Kas. 1733. Fraai, werk van C.Struiwigh en Th. van der Haven. Of een borstwerk is gepland?

Wind. magazijnbalg 1920

Laden, tractuur. 1733.

Pijpwerk. Alle pijpen zijn van metaal (dus ook B 16 Ped). De Quintadeen is a.v. hersteld door opschuiving en verlenging, opsnede-verglaging door insolderen van stukjes orgelmetaal, aanbrengen kastbaarden.

Klaviatuur. manuaalklavieren 1967, pedaalklavier oud. Indeling reg.knoppen:

	Windl	Trem					Afsl.M	Pedk		
Vh 8	Mxt	Splf 4	Q 3	Qd 16		P 8	Rf 8	O 4	O 2	Tr 8
Brd 16	Oct 4	Baz 16	B16	Kopp		Afsl.P	P8	Rq 6	Mxt	Tr 8

Links achter

Fld 8
Nas 3
Oct 2
Sq
Dlc 8

Rechts achter

P 4
Hp 4
Qnt 1 1/3
Sch
Afsl. Rp

Literatuur:

- Erné-archief
- Hess, Dispositien ..., Gouda 1774
- Knock, Dispositien ..., Groningen 1788
- S.Meyer, Het Orgel en deszelfs samenstel (naar J.J.Seidel, die Orgel und ihr Bau), Groningen 1845
- M.H.van't Kruys, Verzameling van Dispositien ..., Rotterdam 1885.
- Het Orgel 1968 p 47. Hierin 2 onjuistheden: Er zijn geen oude spaanbalgen, Er was geen Voix Celeste voor de restauratie.
- Idem, Jub.nr 1960 HO, vanaf p 40 over registraties op dit orgel in de 19de eeuw, op p 43 over balgparatie en inscripties uit 1733.
- A.J. Gierveld, 250 jaar Hinsz-orgel te Leens, Leens 1983
- 2de druk: Het Hinsz-orgel te Leens, met aanvullingen van Dirk Molenaar 1997.
- Het Groninger Orgelbezit dl I. (D.Molenaar nov'93)

22/4'99 (met dL)

adres: Oostindiën, Leens 0595-571677

Mensingeweer, Hervormde Kerk.

Geschiedenis van het orgel.

- 1696-98 Arp Schnitger bouwt een orgel voor de Kerk te Pieterburen. Contract 28/3'96, waarin dispositie:
Praestant 8 voet van claeer tin, F in 't gesicht, C,D,E spreken met 't Gedact
Gedact 8 voet
Octave 4 voet
Quinte 3 voet
Supra Octav 2 voet
Sexquialt 2 starck)
Mixtuur 3,4 5 strack > Deese drei Registers moeten halveert worden.
Cromphoorn 8 voet)
Drie nieuwe puisters van 5 voet langende drie voet breedt, en een Tremulant
Een goede wint Lade, daar de bovenstaande stemmen op te staan komen.
Een goetd Clavier van C tot c''' in 45 Claves. Zie verder HO jg 56 p 15
- Betaling 550 Car.gld op 18/11'98.
Achteraf blijkt, dat S. geen Kromhoorn maar een Trompet heeft gedisponeerd.
Het orgel werd opgebouwd door Joan Ratke (Radeker), die in Pieterburen een liefdesbetrekking had aangeknoopt.
De "structuur en het fundament" werden vervaardigd door de "kistemaecker" Allert Meyer, Groningen voor 600 gld naar tekening van Schnitger (afgebeeld in litt. nr 2 en 4). Orgel gekeurd en ingespeeld door Havingha en Eitzen.
- 1701 Allert Meyer levert een loos rugwerk, waarvoor Schnitger de frontpijpen leverde. Waarschijnlijk is de tekening hiervan degene die in litt. nr 2. als frontontwerp voor Eenum is aangemerkt. De Groot schrijft de tekening aan Meyer toe (nr 8). Kan het niet, dat de tekening uit S's werkplaats kwam, om zo Meyer de juiste maten te verstrekken?
- 1701-21 Onderhoud door Ratke.
- 1704 Ratke brengt een vrij pedaal aan (niet met een wellenbord maar met touwtjes).
- 1705 "Beelthouwer" Jan de Rijcke, Groningen brengt nog wat snijwerk aan.
- In Hess I is het orgel slechts genoemd in de lijst van Groninger orgels onder de naam Pieterbierum. Dat moet slaan op Pieterburen, daar Pietersbierum in Friesland ligt.
- 1772 Ombouw door Hinsz, werkzaamheden bekend van contract 7/12 1772 (volledig in nr 6).
1. Nieuwe windlade, nu met volledig groot octaaf, waarop de bestaande stemmen komen, dezelfde als in Schnitgers contract voorkomen, behalve de Kromhoorn die nu Trompet genoemd wordt. Bovendien wordt de Prestant vanaf C zelfstandig gemaakt met gedekte pijpen. H. noemt de combinatie met Holpijp "een groot gebrek, wijl een pijp voor 2 geen behoorlijke dienst kan doen". Voorts wordt het werk met een Flut 4 vt "vermeerdert" en de lade zo ingericht, dat Trompet en Mixtuur "de bas en discant ijder bijzonder kan worden versterkt".
  2. Nieuwe mechaniek en abstractuur wegens andere indeling der nieuwe windlade.
  3. Alle pijpen schoonmaken
  4. Nieuw klavier met lang octaaf
  5. Blaasbalgen winddicht maken.
  6. Nieuw wellenbord voor het pedaal (nu een echt!)
- Kosten 850 Car.gld. Bovendien 6 gld voor een reparatie reeds in 1771 verricht.
- 1775-79 Onderhoud door F.C.Schnitger Jr.
- 1867 Reparatie door R.Lohman, Assen. Waarschijnlijk zijn toen (groot bedrag f 1000.-) Mixtuur en Sesquialtera vervangen door Salicionaal en V.di Gamba (dc). Zie echter wat onder de beschrijving hierover staat.
- 1901 Beukema, Groningen plaatst het orgel over naar Mensingeweer. Het loze rugwerk bleef in Pieterburen achter. Hierachter kwam een pneumatisch orgel van Friedrich Leichel, Lochem.
In M. kreeg het Schnitger-orgel ook weer een loos rugwerk, op ordinaire wijze gemaakt met bezemstelen als frontpijpen.
- 1982 Schoonmaak en reparaties door v.Vulpen. Werckmeister-stemming aangebracht.
- 1992 M.Ruiter brengt een nieuwe windmachine aan.

Literatuur:

1. Fock, Arp Schnitger und seine Schule, p 238/39, 242, 257, 261
2. Edskes, De nagelaten Geschriften van de Orgelmaker Arp Schnitger, p 12, 47, 48, 49, 71.
3. HO jg 50, p 38 (Zandt)
4. HO jg 54, tekening p 55.
5. HO jg 55, p 35 en 39
6. HO jg 56, p 15/17, (anon, verm hoofdredacteur C.H.Edskes. De historie staat hierin het best beschreven: volledige tekst der contracten).
7. Arp Schnitger en zijn werk in Groningerland, p 80/81.
8. De Mixtuur nr 3, p 39/41 (Adr. de Groot)
9. Het Groninger orgelbezit I, p 53
10. 350 jaar Arp Schnitger

Mensingeweer, Hervormde Kerk - vervolg.

Beschrijving van het orgel.

Pijpwerk Schnitger behalve natuurlijk de aanvullingen in het groot octaaf, tenzij uit de tekst anders blijkt.

M a n u a l	C-c''' (volgorde slepen):
Prestant 8 Voet	C, Cs, D, Ds, E vuren, Fs en Gs binnenpijpen, waarsch. Hinsz op een aparte pijpstk achter het front, F, G, A, B-f'' in front, fs'' - c''' op lade
Holpijp 8 Voet	tamelijk eng, deel van Hinsz, omdat hij een deel hiervan voor zijn Fluit 4 gebruikte
Octaaf 4 Voet	
Quint 3 Voet,	
Octaaf 2 Voet	
Viool di Gamba	8 v dc. Verm. niet van Lohman: inscripties "b" en "h". Kennelijk op plaats vroegere Sesquialter (zie Salicionaal)
Fluit 4 Voet	vrij eng, Hinsz, ook wat Schnitger-pijpen, uit de Holpijp afkomstig. Geheel gedekt, 7 kleinste pijpen: gat in de hoed.
Salicionaal bas / diskant	(4 vt) C-H gec. met Fluit 4 vt, deze zou wel van Lohman kunnen zijn ("ais" en "b"). Deze en volgende moeten, gezien de grote ruimte, op de plaats der oorspr. Mixtuur zitten. Oude gaten met plank afgesloten. Waar de discant begint heb ik niet genoteerd.
Trompet 8 Voet bas / diskant	gr. oct. beleerd en laagje orgelmetaal, c-c' metaalbeleg, eiken stevels (geen tongenblok).

Windlosser
aangehangen pedaal C-d'

Kas eiken, bruin geverfd. Enige volledig bewaarde Schnitger-console in ons land. In Harkstede is alleen de voorzijde nog maar in tact. Kas door H. 10 cm dieper gemaakt, uiteraard om een grotere lade te kunnen plaatsen.

Windvoorziening mag balg, winddruk 80 mm (Fock, ontleend aan Kl.Bolt).

Stemming 1/2 toon boven normaal, Werckmeister III.

Lade Hinsz zoals gebruikelijk bij hem: geen tertsnopstelling meer.

Klaviatuur aan de voorzijde. Boven het klavier staat H.H.Freytag 1806 (of 1800?) Indeling reg.knoppen:

	T 8 dk	T8 bs	
F 4	Sal bs	Sal dc	Windl
	O2	VdG	
	O4	Q 3	
	P8	Hp8	

Frontpijpen. Indeling

Spitse toren	Tussenveld boven	Ronde toren	Tussenveld boven	Spitse toren
ds' h g ds f a cs'	x f' ds'' a' f' g' h' cs'' x x	cs H A F G B c	x x c'' b' fs' e' gs' d'' e''	c' gs e d fs b d'

De tussenvelden zijn dus niet symmetrisch. De onderste tussenvelden zijn stom. Er zijn 6 loze frontpijpen (x). Alleen de middentoren heeft opgeworpen labia. Twee frontpijpen hebben baarden. Alle frontpijpen zijn met Al-verf of i.d. besmeurd.

vO zomer '62

vO / JH / Klaas Veltman 4/8 en 5/8'74. Toen uitgebreid onderzoek, meturen en onderzoek pijpwerk Orgeldag N.Nederland '92

vO 21/8'93, 18/10'93, 22/4'99 (met dL)

Adressen:

Klaas Veltman

H.Gesink, landbouwer, Schouwerzijlsterweg 1 9961 TA, 0595-491304 en mob. tel. 06-5253 4330

Nog op te meten Tr 8, Pr 8' c''' en meturen van kas en lade.

Nog klav.foto's maken?

Middelstum, Doopsgezinde Kerk.

- ca 1760 Bouw kabinetorgel met (enig) pijpwerk van dat jaar, maar gr.deels van een oudere periode. Gierveld schrijft het orgel toe aan Deetlef Onderhorst¹⁸. Het pijpwerk is door v.d.Harst toegeschreven aan J.Duyschot. Ook de lade is ouder en zou van een huisorgel van Duyschot kunnen zijn.
- 1819 Timpe plaatst het in Huizinge, doopsgezinde Kerk. Hij had het orgel nog 2 jaar in onderhoud.
- 1822 Reparaties, eerst door Barthold Joachim Freytag (broer van de bekende Herman Eberhard F.), dan door N.A.Lohman. Het onderhoudscontract met Lohman is bewaard gebleven. Onderhoud tot ca 1830.
- 1831-'33 Timpe, onderhoud.
- 1841 G.W.Lohman onderhoud.
- 1843 G.P.Dik, Groningen (leerling Timpe?), onderhoud tot 1863.
- ca 1850 Disp. vlg's Broekhuizen (hij heeft het over Huizinge in Friesland i.p.v. Groningen) P4 Hp8 Pdc8 F4 Q3 O2 T1^{3/5} Sif1 Trem Vent "pompblaasbalg", maker onbekend.
- 1863 Dik, overplaatsing naar Middelstum. Blijkens inscripties op de pijpen bracht hij in dat jaar ook wijzigingen aan.
- 1873-'75 Onderhoud J.Doorbos
- 1890 Henricus v.Oeckelen (zoon van P.vO en opvolger van R.Meijer) "herstelling en verbetering" onder toezicht van de organist Menno Wolthuis. Toen moet de achterwand zijn vervangen door een kerkorgelfront, dat volgens Talstra mogelijk van elders kwam, misschien het front door N.A.G.Lohman in 1862 gemaakt te Rottum. Volgens vdHarst stamt het frontje uit de jaren 1800-'20.

¹⁸ . Gierveld, Huisorgel, catnr 256. Alle overige gegevens ontleend aan:

F.Talstra, Muzikale uitingen in de vermaningen der doopsgezinden te Huizinge, Middelstum en Westeremden en H.v.d.Harst Het kabinetorgel in de Doopsgezinde kerk te Middelstum, Publicatie Stichting Groningen Orgelland nr 8, nov 1984, als apart boekje verkrijgbaar in de kerk.

Voorts enige eigen waarnemingen 8/5'99 (indeling en spelling reg.knoppen)

- 1897 Onderhoud M.R.Eertman te Noordwolde.
 1897-1964 Onderhoud en veranderingen (aanbrengen van onzinnige speelhulpen) door de organist H.J. Reitsema.
 Dispositie was toen (waar niet anders aangegeven pijpwerk gr.deels van Duyschot):
 Prestant 8 vt
 Holpijp 8 vt
 Gedakt 8 vt v.Oeckelen, C-H grenen
 Viola 8 vt discant blijktens inscriptie door Dik gemaakt van oude Mixtuurpijpen
 Prestant 4 vt frontpijpen en enkele andere van Onderhorst
 Fluit 4 vt
 Octaaf 2 vt
 Fluit 2 vt inscr. Quint 3 voet bas en Fluit 2 v 1863 G.P.Dik
 Sifflet 1 vt bas niet aangesloten
 1966-'68 Onderhoud A.J.Opten, Groningen
 1980-84 Gebr. Vermeulen, Weert, restauratie en plaatsing beneden in de kerk o.l.v J.J.v.d.Harst

Dispositie (tenzij anders aangegeven zijn de registers gr.deels aan Duyschot toegeschreven)

Prestant 8 v (discant)

Holpijp 8 v (bas / discant)

Prestant 4 v (bas / discant)

Fluit 4 v (bas / discant) h-cs" met roeren af d" open

Quint 3 v (bas / discant) C-H gedekt, c-h met roeren, disc. 1984, prest.mensuur naar Oct 2

Octaaf 2 v (doorlopend)

Terts 1 3/5 v (discant) 1984, prest.mensuur naar Oct 2

Quint 1 1/2 v (bas) Fs-cs 1984

Suflet 1 v (doorlopend) Disc. 1984

Tramlant

C-c", geen pedaal

Kas met noten finer, dat deels is vernieuwd. Het vroegere loze front is op zijn oude plaats op de balustrade achtergebleven.

Windvoorziening. Balg nieuw naar voorbeeld Onderhorst, winddruk 60 mm, a = 415.3 Hz, Kimberger-stemming, schepbalg met motor.

Lade. Ouder dan 1760, later met 2 reg.plaatsen vergroot.

Pijpwerk in 1760 opgeschoven van koortoon tot kamertoon met bijplaatsing van de 2 grootste pijpen, later ingekort wellicht in 1889, ter verkrijging van de toenmalige standaard-toonhoogte, thans weer verlengd verlengd i.v.m. terugbrengen oude kamertoon. Frontpijpen met labia aan binnenzijde en schijnlabia aan buitenzijde. Nieuw pijpwerk gemaakt naar voorbeeld en mensuur van het aanwezige, deels uit oud metaal.

Klaviatuur. Ouder dan 1760, maar in 1760 vermaakt. Gespijkte vrij lange toetsen. Indeling reg.knoppen (orig. benamingen en afkortingen):

Octaaf 2 v		Holpyp 8 v		Fluyt 4 v		Terts
	Quint 3 v	Quint 1 1/2 v		Prest 8 v	Quint 3 v	
Suflet 1 v	Prest 4 v	Fluijt 4 v		Holpyp 8 v	Prest 4 v	Tram

vO/dL 8/5'99 (orgeldag N.Nederland) en eerder, 17/8'99

Adres: G.A.Brongers, Molenweg 2. tel 0595-551569 (weg naar Kantens, na brug naar links)
 evt. Mr Schildhuis, Grachtstraat

Middelstum, Gereformeerde Kerk.

Historische gegevens: zie Het Grongingse Orgelbezit.

"M.Spiering Orgelfabrikant Dordrecht"

Pneumatisch

I.	II.	Ped.	
Bourdon 16	Viool prestant 8	Subbas 16'	Man.k. II-I
Prestant 8	Holpijp 8	Still Posaune 16'	Ped.k. I
Roerfluit 8	Viola di Gamba 8	Trompet 4' (uitgeschakeld, pijpw wel aanwezig)	Ped.k. II
Salicionaal 8	Voix Céleste 8		Super II-I (niet uitgebouwd)
Fl.Travers 4	Prestant 4		Tremolo (II)
Octaaf 4	Fluit 4		pp, p, mf, f, t. opl
Octaaf 2	Woudfluit 2		
Quint 2 2/3	Hobo 8		C-f", C-d'
Cornet 3-5 st (af C)			
Trompet 8			

Samenstelling "Cornet" (de bas is Mixtuur)

C	1 1/3	...			
c	2	...			
c'	8	4	2 2/3	2	1 3/5

Alles zeer ordinair fabriekspijpwerk en (hier en daar) wat nieuw pijpwerk.

Orgel in vrij slechte staat.

Middelstum, Hervormde Hyppolytuskerk.

Voormalige orgels

Tijdens restauratiewerkzaamheden aan de Noordzijde van het koor is ontdekt, dat hier een orgeltribune is geweest. De gaten zijn thans zichtbaar gelaten.

1550 Een orgel gebouwd

1568 orgel vernield door oorlogshandelingen.

1617 Nieuw orgel Anthonie Waelckens in Groningen. Het orgel had een koekoek en een register, waarvan 2 tonen een terts verschilden.¹⁹

1695 Arp Schnitger, bouw nieuw orgel²⁰.

1798 Lohman, reparatie²¹.

- Dispositie in hs Lohman²².

Man P 8, B 16, O 4, Q 3, O 2, Q 1¹/₂, Mxt 3,4,5 st, T 8, Co tongw bas 2

Rp P 4, Hp 8, Nh 2, O 2, Sq 2 st, Vh 8

3 balgen, 2 afsl, C-c''' met kort octaaf, Trem. Fock denkt, dat B 16 en Nh 2 wel uit 1798 zullen stammen. Edskes zegt, dat aan de dispositie is te zien, dat S. registers van een ouder orgel overnam. Dat zou dan op de Co 2 vt en misschien op B 16 kunnen slaan.

De balken waarop vroeger het rugwerk heeft gerust zijn nog aanwezig. De rugwerklade zou nog in Tolbert kunnen zijn, zie aldaar. Op 10/9'91 verrichte ik metingen aan het oxaal op verzoek van B.Edskes.

¹⁹ . Bovenstaande gegevens staan op een mededelingenblad in de kerk. Fock (p 235) noemt ook de gegevens uit 1550 ("... besaß bereits 1550 eine Orgel") en 1617. Merkwaardigerwijs staat niets op het mededelingenblad over het latere Schnitger-orgel.

²⁰ . hs Meijer, nagelaten geschriften A.Schnitger, uitg. Edskes p 45.

²¹ . Volgens Fock. Veronderstelt hij dat, omdat het orgel in het hs Lohman wordt genoemd?

²² . Jub.nummer HO 1960, p 55/56.

Huidige orgel.

Gegevens ontleend aan het Bolt-archief, Groninger Orgelbezit²³ en eigen waarnemingen ter plaatse.

- 1863 P. van Oeckelen & Zonen, Harenermolen (vlg alle bronnen).
1925 H.Vegter. Toevoeging pneumatisch pedaal met Sb 16 en Octaafbas 8. Vervanging grootste bekers Tr 16 door zinken, vervanging gehele Tr 8, ook met zinken bekers.
1983 Partiële restauratie M.Ruiter, Groningen onder advies van Klaas Bolt: Pneum. ped.lade verwijderd. fase-indeling voor T 16 en B 16 gemaakt (C-d). Trombone 8 vt met zinken bekers vervangen door een Trompet, waarschijnlijk van v.Oeckelen uit magazijn Ruiter.
1986 Omdat geldmiddelen het toelieten, alsnog vrij mechanisch pedaal aangebracht, pijpwerk voormalige Subbas., aangevuld met 12 pijpen, zodat een mechanische unit 16' / 8' ontstond. Fase-indeling B 16 weer opgeheven. Die van Tr 16 bleef.

Dispositie. De volgorde op de lade zal overeenstemmen met die der registerknoppen:

M a n u a l	B o v e n w e r k
Prestant 8 voet	Prestant 8 voet
Prestant 16 voet Discant	Holfluit 8 voet (open cilindrisch, deel gecomb. met Holpijp)
Bourdon 16 voet	Viola di Gamba 8 voet (geheel zelfstandig af C)
Nachthoorn 4 voet (duidelijk te horen: Open Fluit)	Fluit gedekt 4 voet
Holpijp 8 voet	Holpijp 8 voet (deel hout, nl wat met Holfluit is gecombineerd)
Cornet 5 sterk Discant (c' 8', 4', 2 ² / ₃ , 2', 1 ³ / ₅)	Octaaf 4 voet
Octaaf 4 voet	Woudfluit 2 voet
Quint 3 voet	Clarinet en Vagot 8 voet (doorslaand)
Mixtuur 4 en 5 sterk bas	
Mixtuur 4 en 5 sterk discant (C 2', f 4', f' 8' ²⁴)	Windlosser
Octaaf 2 voet	Nihil (voor symmetrie, thans gebruikt voor niet orig. Tremulant)
Trompet 16 voet bas (zinken bekers vervangen) ²⁵	Afsluiting Ondermanuaal
Trompet 16 voet discant	Afsluiting Bovenmanuaal
Trombone 8 voet bas (van elders, gr. oct. vervangen)	Koppeling Bas (Man.k. c-h)
Trombone 8 voet discant	Koppeling Discant (idem c'-g")
	Koppeling Man - Ped.
P e d a a l	
Bourdon 16 voet	Man C-g", Ped C-d'
Bourdon 8 voet	

Opstelling. Hoofdwerk, bovenwerk, pedaallade vrij in de ruimte achter stemgang bovenwerk.

Tractuur. Ped.tractuur nieuw

Klaviatuur. Aan zijkant, Zuidzijde. Registerknoppen met daarboven registernamen, alle letters zijn hoofdletters. De registerknoppen van de beide pedaalstemmen en de pedaalkoppel waren voor de restauratie van een afwijkend type en hadden registernamen op de knoppen met nomenclatuur: Subbas 16, Octaafbas 8, Pedaalkoppel. Dat is nu niet meer zo. Er is nog een klassiek gemaakt pedaalklavier. Reg.knoppen der manualen in twee rijen: Onder van rechts naar links: Pr 8 vt...Trb 8 vt dc.

Boven idem: Afsl.Onderm., Windlosser, Kopp.dc, Nihil, Pr 8 vt...Clar/Vag 8 vt, Kopp.bas, Afsl.Bov.m.

Ped.registerknoppen links naast klavieren.

Pijpwerk. Ik kon alle keren niet veel van het pijpwerk zien. De noteringen over het pijpwerk in het bovenwerk stammen uit 1973. Toen viel de klank wat tegen. Inmiddels moet die goed zijn verbeterd.

Verder verwijzing naar foto's (ook klavier).

Kas. Thans weer in oorspronkelijke kleur, zwart met goud.

Oudste bron: Lijst PvD
vO 26/8'73 en 10/9'91, orgeldag N.Ned 8/5'99 (met Leni), 19/8'99 (met dL)
Adressen: C.Steketee, Vlaslaan 15, tel 0595-551579
Henk Veldman, Rietzangerstraat 135, 3815 ED Amersfoort, 033-4729137
Koster: Anneke Bosch 0595-551324 Kerkpad 23

²³ . DI I, p 59.

²⁴ . In 1973 noteerde ik: C 1 1/3, f 2, f' 4, e" 8. Is op verzoek van een organist een deel tijdelijk gestopt geweest?

²⁵ . Fase-indeling (C-d) gehandhaafd, die van Bourdon 16 is weer opgeheven. In 1973 nam ik zinken bekers waar, in 1991 lagen de zinken bekers ergens achter het orgel

Midwolda, Hervormde Kerk.

Kerk uit 1738 ²⁶.

Orgel:

- 1772 30 aug. A.A.Hinsz volgens de Boekzaal ²⁷, "Kerk uit 1738 verciert met orgel", de dispositie, gelijk aan de huidige op 3 afwijkingen na: Er staat Prestant 8 vt i.p.v. 4 vt in het Rugwerk, hetgeen duidelijk fout moet zijn, de Scherp is 3,4 sterk, er is geen ped.koppel (want die stamt uit later tijd). Verder worden genoemd het aantal stemmen (33), de juiste manuaal- en pedaalomvang en deze toevoegingen: "Twee Tremulanten, waar van de eene het geluid ras, en de andere langzaam in beweging brengt; tot ieder Clavier, als ook het Pedaal, een afsluiting des winds; een Trekker tot de koppeling en een tot de Calcanten Klok, te zamen 40 Uittrekkers. Het is op kamertoon gebracht en de Temperatuur zo gestemd, dat uit alle Toonen zeer wel gespeeld kan worden". Verder namen der kerkvoogden, dezelfde die nu nog op de cartouche aan het orgel zijn te zien.
- Hess noemt dezelfde dispositie als de Boekzaal. Zijn toevoeging luidt: 2 koppels, 2 tremulanten en 5 blaasbalgen en "Dit is een der pronkstukken waar mede deeze Dorps-Kerk boven allen uitmunt, 't zelve is gemaakt door den beroemden Hinsch Orgelmaker in Groningen. Volgens de opgaaft van de Heer Lustig, in zyne my toegezondene aangename Missive, zoude hetzelfde van 35 stemmen zyn" (Wat dus 33 moet zijn).
- De kas is gemaakt door Lubbartus Bekenkamp, het snijwerk door Anthony Dz Smit en de beelden door B.Kremer ²⁸.
- 1821 Kas rood geverfd ²⁹.
- 1834 Reparatie door H.E.Freytag volgens Seydel-Meyer, die de dispositie geeft: De Scherp van het Rugwerk blijkt nu een Fluit travers disc. 8 vt te zijn.
- 1864 N.A.G. Lohman werkt aan het orgel ³⁰.
- 1885 Disp. vtK. gelijkkluidend aan die van S.M., behalve dan dat hij de toevoeging disc. bij de Fl.trav. een regel te laag zet.
- 1897 v.Oeckelen wijzigt de toonhoogte, plaatst een magazijnbalg, winddruk 33 graden. Hij vervangt Fl.travers door V.di Gamba 8 vt vernieuwt deel groot octaaf van beide registers Bourdon 16 v. Verder: Front gepolijst, herintonatie van alle labiaalstemmen, onderdelen van de tongwerken vernieuwd, keuring 6 okt door H.P.Steenhuis, Groningen ³¹.
- 1930 K.Vegter. Werkzaamheden ³².
- 1946 24/12. NKO-Rapport (Bouman). Orgel ernstig verwaarloosd en vervuild. Slechte toestand laden, Ontbrekende Mxt en Ssq-koren genoemd (maar onjuist), etc, etc. Tongwerken verminkt: nieuwe tongen (te breed en te dikke belering. Intonatie P8 "te ruw", Oct4 "te kleverig", Gh4 (die vrij eng is) "te stug". Voorstel Reconstructie Scherp en VdG naar Hw op aparte lade.
- 1965 Demontage door Flentrop wegens kerkrestauratie ³³.
- 1968 In kader kerkrestauratie orgel in ossenbloedkleur geverfd. Frontpijpen herplaatst, Rugwerk tijdelijk bespeelbaar gemaakt.
- 1972 Flentrop restauratie onder advies van Lambert, later Hans Erné (de laatste met medewerking van Dr M.A.Vente). Reconstructie Scherp, Verdwenen Mixtuur- en Sesquialterkoren aangevuld. Verschuivingen in deze beide registers hersteld. De gegevens over het herstel der oude toonhoogte zijn tegenstrijdig ³⁴. Stemming op advies van v.Biezen "Silbermann met verlaagde es". niet de oude winddruk ³⁵. Windladen hersteld met sponsels. Geen verende slepen. Oussoren schrijft 19/9'71: Dit orgel is belangrijk cultureel erfgoed. Geen verende sleepconstructie. In Uw kerkgebouw meest rampzalige verwarmingssysteem aangebracht. Verzoek bij Flentrop een hygrothermograaf te huren om daarmee temperatuur en vochtigheid voortdurend in het oog te houden. Uiteindelijk is besloten ook geen dekplaat aan te brengen ³⁶. Dan schrijft Flentrop: Vuren pijpen van B16 (Man) en Sb16 (Ped) zijn niet van Hinsz en te slecht om te repareren. Voorstel: Plaatsing (deel?) eiken 16' in bezit Fl en nieuwe eiken p. in pedaal ³⁷.
- Ingebruikneming 30/8'72, dus exact 200 jaar na oplevering door Hinsz. Inspeling door K.Bolt wegens ziekte van Erné jr. Daar er nogal wat aanmerkingen waren, o.a. van de zijde van Bolt duurde het tot 5/2'73 tot het keuringsrapport werd uitgebracht.
- (Destijds werd mij verteld: oorspr. toonhoogte nagenoeg hersteld, niet de oorspr. lagere winddruk, dat zou de fout zijn bij deze restauratie)
- 1976 Flentrop brengt nu een evenredig zwevende temperatuur aan ³⁸.
- 1994/95 Werkzaamheden W. van der Putten en B.Veger, orgel omgestemd naar temperatuur van Young. Winddruk verlaagd.

Dispositie (volgorde lade ontleend aan volgorde reg.knoppen, volgorde Rw gecontr leerd ³⁹)

M a n u a l	R u g w e r k	P e d a a l
Praestant 8 voet (dc db, C-b' in front)	Praestant 4 voet (C-fs" in front)	Praestant 8 voet (C-h in front)
Gedackt 16 voet (C-G eiken 1972)	Fluit dous 4 voet (geheel metaal)	Bourdon 16 voet (C-G eiken 1972)
Baarpijp 8 voet (geheel doorl.)	Quintadeena 8 voet (idem)	Gedackt 8 voet (metaal)

²⁶ Zie volgende voetnoot

²⁷ Boekzaal 1772 II, p 542/45.

²⁸ Volgens mededelingenblad bij het orgel.

²⁹ Mededeling van een lid der familie Edskes.

³⁰ Enige bron: het rapport der NKO uit 1946.

³¹ HO sept 1897, jaarg. 12, p 145. Hierin ook de dispositie (met Fl trav.), de reparatie uit 1834 door H.E.Freytag en het opschrift op het orgel. Er staat, dat het groot octaaf van beide 16 voets labialen is vernieuwd Inwerkelijkheid betreft het van elk 8 pijpen. Er staat ook, dat alle tongwerken zijn vernieuwd. Het blijkt, dat dit in hoofdzaak slechts op de tongen slaat.

³² Volgens NKO-rapport.

³³ Erné-archief.

³⁴ Art. JJ in HO '72 p 302 v.v.: Oude toonhoogte niet hersteld, nieuwe expressions, maar hogere in fr.pijpen. Wel herstel van de de stemming. In E -archief: steeds gesproken over herstel toonhoogte.

³⁵ Zie stencil v.Biezen.

³⁶ E -arch. Brief 18/10'71.

³⁷ E -arch. Brief Flentrop, 26/1'72. Voorstel door Hans E  overgenomen op 7/2'72.

³⁸ Gegevens van na 1972: GO III,55.

³⁹ De volgorde, aangegeven op de tekening van Flentrop (E -archief) d.d. 1/6'65 wijkt af, ook in RP. Flentrop is hierin dus slordig geweest. Enkele bijzonderheden over afzonderlijke registers ontleend aan JJ: HO dec'72, p 302 v.v.

Holpijp 8 voet (geheel metaal)
Gemshoorn 4 voet (cil.)
Cornet 3 sterk
Octaav 4 voet
Quint 3 voet
Woudfluit 2 voet (cil.)
Octaav 2 voet
Mixtuur 4-5 sterk (1 koor 1972)
Trompet 8 voet (C-cs beleerd)
Vox humana 8 voet (gr.oct. beleerd)

Afsluiting Manuaal
Afsluiting Rugwerk
Afsluiting Pedaal
Calcant
Man C-d''', Ped. C-d'

Nazard 3 voet
Holpijp 4 voet (ged.)
Spitsfluit 2 voet
Octaav 2 voet
Scherp 4 sterk
Sexquialter 2-3 sterk (aangevuld 1972)
Dulciaan 8 voet (stevblok)

Schuifkoppel (ook met reg.knop te bedienen)
Pedaalkoppel (uit 1834, reg.knop verstoort de symmetrie der klaviatuur)
Tremulant Hoofdwerk
Tremulant Rugwerk

Roerquint 6 voet
Octaav 4 voet
Nagthoorn 2 voet (ged. vlg. Bouman)
Bazuyn 16 voet (geheel beleerd)
Trompet 8 voet (C-cs beleerd)
Schalmey 4 voet
Cornet 2 voet
(koppen en stevels ped.tongw. hout)

Midwolda, Hervormde Kerk - vervolg.

Samenstelling vulstemmen (onderstreepte: aanvullingen ontbrekende deel, Erné-archief, brief 22/9'71):

	Mixtuur				Scherp				Sesquialter		Cornet				
C	1	2/3	1/2	<u>1/3</u>	2/3	1/23	1/3	1/4	1 1/3	4/5					
c	2	1 1/3	1	<u>2/3</u>	1	2/3	1/2	1/3							
c'	4	3 1/5	2 2/3	2	<u>1 1/3</u>	2	1 1/3	1	2/3	2 2/3	<u>2</u>	1 3/5	2 2/3	2	1 3/5
c''	5 1/3	<u>4</u>	4	3 1/5	2 ⁴⁰	2 2/3	2	1 1/3	1						

Betr. de Scherp: C-h gereconstrueerd op grond van bewaard gebleven stuk rooster, de rest aangevuld, dit kon zo wat ruimte betreft.

Opstelling. Afstand klaviatuur tot Rugwerk groot voor de bouwtijd.

Frontpijpen. Manuaal: boven-tussenvelden stom. Rugp.: Onderste tussenvelden en zijvelden stom. Pedaal: zijvelden boven stom. Op de tekening van Flentrop van 1/6'65 staat ook de indeling der frontpijpen: Bij Man en Ped C-kant links, bij Rw rechts.

Toonhoogte en stemming a' = 435, 1/6 komma volgens Young. Volgens mededeling (C.Edskes?) voldeed de v.Biezen stemming niet, omdat de tertsen te onzuiver waren, i.v.m. de tertsmixtuur.

Opschrift op orgel:

"MDCCLXXII toen Kerkvoogden waren de Heer Wiardus Siccama,, Borgermeester der stad Groningen & c & cc en de E. Tonnis Ebels, Zijlvest van Termuntenzijl, is dit werk vervaardigd door den Konst/Meester A:A:Hints. Ingezegend door den Wel Eerwaarden Heer Willem Jan van Eerten, Predikant te Midwolda. Den 30 August.1772".

Klaviatuur. Reg.plaatjes nieuw, de vorm was bekend uit de op de kas aanwezige moeten, lettertype ontleend aan orgel Meeden ⁴¹.

Indeling:

	AfsIR		AfsIP					Vh8		AfsIM			
T8	O2	Q3	Co	Hp8	Ged16		P8	Bp8	Gh4	O4	Wf2	Mxt	
B16	Rq6	Nh2	T8	Co2	Calc		Mank	Schlm4	Bz16	O4	Ged8	P8	
TremRw	P4	Qd8	Hp4	O2	Sxq	Pedk	Dlc8	Sch	Spf2	N3	Fld8	TremHw	

vO 9/9'73, (met dL:) 19/9'99
Stichting Hinsz-orgel Midwolda, Hoethslaan 9, 0597-552185
organist, zoon vorige, 0597-551051

⁴⁰ . Het hoogste Mixtuurkoor (2 v) staat zo aangegeven in het Erné-archief en in het artikel van JJ. Op de gegevens bij het orgel staat op deze plaats 2 2/3.

⁴¹ . Artikel JJ.

Midwolde, voorm. Hervormde Kerk (KV.Leek), Stichting Oude Groninger Kerken.

- 1630 Levinus Eekman⁴². In kleppenkast "Levyn Eekman, Hombergensis - Orgelmaker te Amsterdam - Anno 1630". Gebouwd als huisorgel. Uit onderzoek van het orgel heeft men de volgende dispositie gereconstrueerd: Roerfluit 4 vt, Octaaf 2 vt, Mixtuur 2-3 st, Regaal 8 vt, Cimbels, Nachtegaal, CDEFGA-c". Deling van alle registers bij c' / cs'. toonhoogte ca 3/4 boven "normaal".
- Later Een register op kantsleep toegevoegd, gaten daartoe in kas te zien, evenals van de oorspronkelijke 4 stemmen. Dit register zou Prestant 4 vt geweest kunnen zijn: Een deel van dit register is ouder dan ca 1660.
- ca 1660 (tussen 1657 en 1660). Andreas de Mare. In kleppenkast: "Andreas de Mare orgelmaker en organist te Bedum" (dus niet de bekende Andreas de Mare uit Gent). Ombouw van huisorgel tot kerkorgel⁴³. Nieuwe bovenkas. De oude kas werd onderkas, 180° gedraaid. De oorspr. klaviatuur bevond zich dus in de huidige achterkant. De dispositie werd gelijk aan de huidige.
- 1787 Kleppenkast: "Daar dat deze orgel in 40 Jahr niet gebrükt is of darop gespeeld, so is het verbeterd door D.Lohman en Sohn en Gerhard Diederig Lohman, in het Jahr 1787, orgelmakers".
- 1808 of 1812. N.A.Lohman, reparatie volgens Broekhuysen, die deze dispositie geeft: Hp8 P4 F4 Q3 Splf3 Wf2, Trem., Ventil.
- 1876 v.Oeckelen, reparatie.
- 1911-13 v.Oeckelen, ingrijpend herstel: orgeltribune verdiept, nieuwe registermechaniek in kastjes aan weerszijden van het orgel, kleine mag.balg aangebracht (met bediening d.m .v. een touw)
- 1950 Doornbos, kleine reparatie⁴⁴.
- 1953 Mateboer, reparatie en verhangning van de abstracten
- 1957 5/11. Rapport OC, opgesteld door C.H.Edskes
- 1981 B&T. Reparatie windvoorziening en terugplaatsing van de abstracten.
- 1983 Stemmen en intoneren B&T na bezoek van een engelse orgelmaker. In het Bolt-archief zijn twee mappen met zeer uitvoerige technische gegevens. o.m. Mensuur-analyses, inscripties, vermoedelijk van deze engelse orgelmaker, afschriften van diverse historische stukken. Enkele hieruit: vdAa noemt klein orgel, Broekhuysen (afschrift Dorgelo en fotocopie M66), KV-archief, huisarchief Nienoord (over een orgel, mogelijk dit orgel), beschrijving van de klank door Mr A.Bouman.

De dispositie was vóór restauratie 1986 (Volgorde lade en registerknoppen⁴⁵)

B a s E-d'	D i s c a n t ds' - c'''
Prestant 4 vt	Prestant 4 vt
Spitsgedekt 2 vt	Quint 3 vt (oorspr. 2 st register)
Fluit 4 vt	Fluit 4 vt
Quint 1 1/2 (op plaats Mxt)	Quintfluit 3 vt (op plaats Mxt)
Woudfluit 3 vt	Octaaf 2 vt
Holpijp 8 vt	Holpijp 8 vt
E-c''' met alle semi-tonen, toonhoogte ca 3/4 boven "normaal".	

Alleen Holpijp en Prestant bevonden zich nog in originele toestand. De rest was een chaos van veranderd, verplaatst en verschoven pijpwerk. Zie foto's in HO '88:

F4 dc bestaande uit p. van Lohman of later en uit p. van de O2 van Eekman, voorzien van hoeden,

Wf3, ontstaan door verlenging Q1 1/3 van dM,

Q 3 dc, bertsaaende uit Sq-pijpen van dM,

Spitsgedekt 2, ontstaan door verlenging en afdichting van de Nasard van dM.

De cimbelsteren waren weg.

Geen windmachine, handpomp met touw te bedienen, vanaf plaats naast orgelbank. Klaviatuur achterin, Oude reg.plaatjes N-zijde: Onleesb, Wf2 F4 Qf1 1/2 Wf3(waarsch). Z-zijde: onleesb, .. 2 2/3..4', ..2', onleesb.

magaz.balg, ordinair cellulose beleg voor de ondertoetsen, Boventoetsen: oud schildpad. Reg.mechanisme lelijk in kastjes naast kas.

Enige punten uit voorbereiding restauratie⁴⁶:

1984 23/2. Offerte De Graaf. Naast alle mogelijke herstel bijmaken Sesq 1-2 st bas 1 1/2', dc 2 2/3' 1 1/5' en Mxt 2-3 st 1 v en reconstructie cimbelsteren. Reactie Bolt: Over veel details kan pas na demontage beslist worden.

18/8. Contract met De Graaf.

1985 Contact met een Heraldisch - calligrafisch atelier, etc. Amsterdam. Proeve van een registerplaatje in lettertype 1630 met begeleidend schrijven.

1986 Stemningsvoorstel Tuinstra:

⁴² . Volgens alle bronnen. Van Eekman verder bekend: Amsterdam Nieuwzijds kapel 1635, Alkmaar Kapelkerk 1631, Grote Kerk 1630 en 1638, † 2 maanden na opdracht ("Groninger Kerken" sept'84). Tenzij anders vermeld zijn de gegevens ontleend aan V.Timmer, Het orgel in de Dorpskerk te Midwolde, HO '88 p 71 v.v. Andere bronnen: Rapport OC 5/11'57 (Erné-archief), opgesteld door C.Edskes, Bolt-archief.

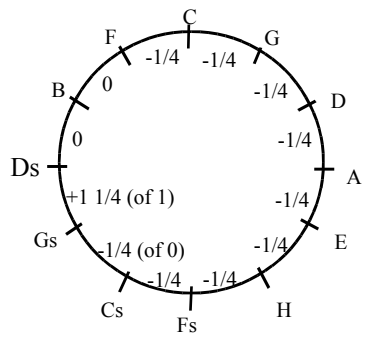
⁴³ . Dit werd duidelijk bij onderzoek en demontage van het orgel. Voor 't eerst in anoniem ongedateerd rapport, waarschijnlijk van de hand van V.H.M.Timmer, Bolt-archief. Merkwaardig dat hierin is te lezen, dat ondanks vrij ingrijpende wijzigingen in 1787 alle registers geheel of gedeeltelijk oud waren. Dit lijkt in strijd met de toelichting bij de huidige dispositie! De Spged – zo stond er – is uit verschillende perioden

⁴⁴ . Gegevens van hier tot eind ontleend aan Bolt-archief, beschrijving huidige toestand art. Timmer in HO.

⁴⁵ . Dat de volgorde inderdaad zo was blijkt uit het rapport in het Bolt-archief. Verder gr.deels eigen aantekeningen ter plaatse 14/2'72 en gegevens uit rapport OC. De OC meende, dat het een oude Borstwerklade was. De registernamen waren nauwelijks of niet te lezen.

⁴⁶ . Ontleend aan Bolt-archief.

1986 26/9. Ingebruikneming, teruggegaan tot situatie De Mare:

Midwolde, voorm. Hervormde Kerk - vervolg.

De dispositie is nu:

B a s	CDEFGA - c'	D i s c a n t	cs' - c'''
Prestant 4 vt	in bas en de fr. De Mare, binnenp. XVIIB	Prestant 4 vt	zie Prestant bas)
Nasard 1 $\frac{1}{3}$	conisch, 6 p. nieuw, rest dM	Sesquialter 2 sterk disc	18 p. dM, rest nieuw
Octaaf 2 vt	gr.deels Eekman	Octaaf 2 vt	gr.d. nieuw
Mixtuur	16 p. in bas en de Eekman, rest nieuw	Mixtuur	(zie Mixtuur bas)
Quint 1 $\frac{1}{2}$	enig pijpwerk Eekman, rest nieuw	Quint 1 $\frac{1}{2}$	geheel nieuw
Roerfluit 8	(zie beneden)	Roerfluit 8	nieuw

2 cimbelsterren (die waren bij de ingebruikneming nog niet aangebracht)

Geen pedaal.

Samenstelling Mixtuur:

C	2/3	1/2	
a	1	2/3	1/2
g'	1 1/3	1	2/3
ds''	2	1 1/3	1

Betreffende de bas van de Roerfluit:

C,D,E, eiken nieuw

c,d,e,f,g,a-c' Eekman

F,G,A,H,cs,ds,fs,gs de Mare, in gr. octaaf geen roeren, waaruit duidelijk blijkt, dat het in de Eekman-toestand een 4 vt was.

Alle oude pijpen van dit register metaal en dichtgesoldeerd en wijd gemensureerd.⁴⁷

Grote pijpen op verhoogde banken.

Stemming en toonhoogte. ca 3/4 toon boven "normaal". Gemodificeerde middentoonstemming (de door Tuinstra voorgestelde?)

Winddruk 62.5 mm

Intonatie. Timmer schrijft, dat het moeite heeft gekost een goed geheel te verkrijgen met de zo verschillende typen pijpwerk van Eekman en De Mare.

vO 145/2'72, 15/5'88 (Orgeldag N.Ned.), 13/5'00 (Idem met LO), 2/7'02 met WdL
zomer'02 V.Timmer 0594-513839 of Rincke v.d.Valle 0594-513703. Verwezen naar Mevr. Nienhuis tegenver de kerk 0594-513080

Niehove, voormalige Hervomde Kerk (Stichting Oude Groninger Kerken)

Historische gegevens naar "Het Groninger Orgelbezit"⁴⁸, rapport Bolt (die het aan F. Talstra ontleende) en een folder geschreven door J.Jongepier. Wat B.Edskes ons in '61 vertelde was daarmee in grote trekken in overeenstemming.

ca 1550	geschonken aan kerk te Uithuizermeeden
1632	Antony Waelckens, gerepareerd voor 355 daalders en 15 stuvers ⁴⁹
1695	A. Schnitger, gerepareerd voor 275 gld (volgens Schnitgers memoires 1692)
1781	verkocht aan R.K. statie te Uithuizen voor f 225. (Het onderhavige instrument was dus de voorganger van het nog bestaande Hinsz-orgel in Uithuizermeeden)
1816	ombouw J.F.Wenthin, eigenlijk nieuw orgel met pijpwerk van het vorige ⁵⁰
1842 en '50	G.P. Dik reparaties en wijzigingen
1861	door Gebr. Adema overgeplaatst naar nieuwe parochiekerk
1908	M. Eertman, overplaatsing naar Niehove
1951	C.H.Edskes en S.Graafhuis plaatsen elektr. windmachine
2001	restauratie door De Graaf, Leusden. Adviseur J.Jongepier. Het vooronderzoek door de Graaf vond nog plaats onder Klaas Bolt.

Wenthin met ouder materiaal, gemaakt voor de RK te Uithuizen,
De volgorde op de lade kan ik vooralsnog niet uit de volgorde der reg.knoppen afleiden.

Ik noteerde in '74. Hier en daar klopt het niet. Zie rapport Bolt:

M a n u a l C-f"

Prestant 8'	Vanaf E in front, frontpijpen zie beneden
Holpijp 8'	C-H gedekt vuren, vanaf c oud, hiervan ca de kleinste 10 met roeren. Alle hoeden beweegbaar en uit later tijd, geen labiumvorm, bijna alles "ingelötet", enkele kleine pijpen in Schnitger-stijl. Allerkleinste pijpen plm 1880, deze niet "ingelötet"
Holfluit 8'	pijpwerk verdwenen
Octaaf 4'	C, Cs open naaldhout, D Fs E F metalen pijpen met rode soldeerverf aan de buitenzijde, nieuwer metaal, rest oud
Roerfluit 4'	oud, losse hoeden uit later tijd. Twee grote pijpen met rode soldeerverf aan buitenzijde en geschaafd metaal, hiervan enkele grote "ingelötet" (oudtijds), parallellabia, gr. p. rondlabia
Octaaf 2'	oud (Bolt zegt: verm./ Wenthin)
Woudfluit 2'	C-h gedekt met losse hoeden uit later tijd, rest open cilindrisch, plm 1800
Quint 1 1/3'	wijde prestant (Bolt: verm. Wenthin)
Flûte d'amour 8'	(disc. vanaf c') plm 1800 soort enge flûte travers. Op plaats van een vulstem 4 st
Quint 3'	C-h gedekt, rode soldeerverf aan buitenzijde. Enige register dat niet is dichtgesoldeerd (<i>dat kan niet!</i>). c-c". Bolt: Wenthin-pijpen op plaats 3 st vulstem
Trompet 8' bas	} oud althans de bekens. Enkele grote bekens uit rechthoekige stukken gemaakt (zie tekening),
Trompet 8' dc	} stevelblok. D, F, Fs en G zijn nieuwere bekens

Aangehangen pedaal C-e (Bolt schrijft f en dat is het nu ook)

Kas verm. 1781 vuren, imitatie-eiken geschilderd

Frontpijpen oud, drie geciseleerd. In grote velden spitse labia en baarden en "ingelötet", in kleine velden ronde labia en niet "ingelötet". Deze laatste pijpen hebben geen kern (zowel in boven- als ondervelden), doch zijn evenals de grote pijpen zeer dikwandig.

Overige pijpwerk. In hoofdzaak twee categorieën:

1. oude, zoals de frontpijpen, vermoedelijk alle vóór het jaar 1630, waarin het orgel al bestaande, mogelijk zelfs plm 1550, alle stemmen hierboven met "oud" aangemerkt, bv. de bas der Quint 3', zeer zwaar metaal, ook de prestanten 8', 4' en 2', die iets dunwandiger zijn en parallellabia hebben, zowel boven als onder het labium.
2. Pijpwerk plm 1800, dus wellicht 1781 (of veel later? Uit de tijd van de reg.knoppen) met rode soldeerverf aan de binnenzijde, vrij licht materiaal, hoog labium, bv. de Fl. d'amour 8' (met rode soldeerverf aan de binnenzijde), Woudfluit 2', Quint 3' (geen rode soldeerverf Woudfl 2' en Quint 3' (geen rode soldeerverf)

Klavatuur. Klavier met pennetjes vastgezet ivoor, maar niet zo oud (zou Doornbos kunnen zijn). Ordinaire registerknoppen met daarop de reg.namen rond 1900, aan de achterzijde (binnenkant orgel) staan met krijt oudere reg.namen geschreven (hierna tussen haakjes vermeld, voor zover leesbaar). Indeling:

Hp 8 (Hol..)	O 2 (Octav 2)	Rf4 (Rohrflöt?)	P8 (...8)
O 4 (Octav)	Q 1 1/2 (Quint)	Wf 2 (Wald..)	Hf 8 (Gedackt 8)
T 8 bs (Tromp?)	Q 3 (Cornet)	Fl d'am (Mixtur)	Tr 8 dc (Trompete)
	reg. gat (...)		

Achter het niet gebruikte registergat materiaal vermoedelijk van voormalige afsluiting of tremulant (Bolt: ventiel)

⁴⁸ II p 121.

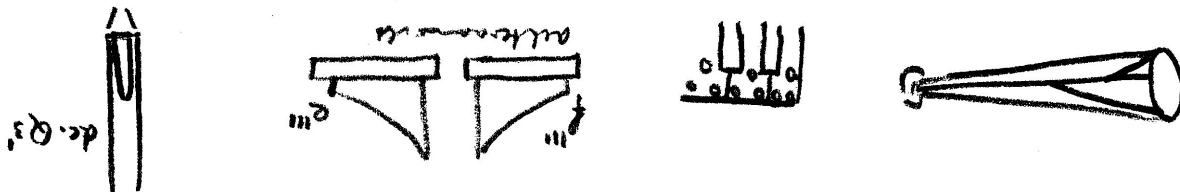
⁴⁹ N. de Jong in HO apr 1906 (onder Uithuizermeeden), ook aldaar de gegevens uit 1695 en 1781 "alwaar het nu (in 1906) nog in gebruik is". Zie fotocopie onedr Uithuizwermeeden

⁵⁰ Jongepier: Joachim Wenthin, zoon van J.F. Wenthin

Nieuhove - vervolg

Lade. Gezin de indeling en omvang moet die uit 1781 zijn. Er zijn geen stukken aangebouwd om de klavieromvang te vergroten.

Windvoorziening. Drie spaanbalgen boven elkaar zonder balgenkast, onderste balk scheef (Niet horizontaal (zoals Werckmeister schrijft: betere wind). De onderste is met windmachine alleen in gebruik.

Dispositie na restauratie (volgorde op lade trachten te reconstrueren door vergelijk met vroegere gegevens, als het goed is zouden gedekt 8' en Roerfluit 4' zijn verwisseld. Maar logisch is het niet)

Zie ook de folder van J. Jongepier. Of daar de juiste volgorde staat is niet bekend:

M a n u a a l	C-f''			
Prestant 8 voet				
Holfluit 8 voet		gr oct gecombineerd met Gedact (maar het werkt niet normaal, zoals veel niet normaal werkt op dit gerestaureerde orgel)		
Rohrfluit 4 voet				
Gedact 8 voet				
Octaaf 4 voet				
Octaaf 2 voet				
Waldfluit 2 voet				
Quint 1 1/2 voet				
Mixtur 4 sterk	C	2	...	
	c	4	...	
Cornet 3 st	C	1 1/3	1	4/5
	c'	2 2/3	2	1 3/5
Trompete 8 voet D				
Trompete bas				
Aangehangen pedaal				
ca 1/2 toon boven "normaal"				
Resten oude tinfoelie				
Indeling klaviatuur thans:				
Holfl 8	Oct 2	Ged 8	P 8	
O 4	Q 1 1/2	Waldf 2	Rfl 4	
T 8 bas	Co	Mxt	Tr 8 D	

Nieuw-Scheemda, Hervormde Kerk.

1695/98? Arp Schnitger, de kerk is uit 1661. Enig bekend overgebleven Schnitger-positief. Dispositie gelijk aan huidige.

Deze kon eerst na demontage definitief worden vastgesteld.

1701-19 onderhoud Johan Radeker.

1810 wijziging Lohman. Vernieuwing frontpijpen, ombouw Prestant 4' tot 8' (C-H eiken, de grootste in aparte kast achter orgel), Cornet 3 f de ipv Q 3, Fl.trav ipv Mxt, Gh 8 ipv Trompet

1818 roodbruin geverfd, snijwerk wit

1820-48 onderhoud Freytag

1903 bruine laklaag

1920 Beukema, magazijnbalg, Holtman/Leemhuis, Al.verf en goudverf op frontpijpen

Dispositie bij bezoek 1961

Manuaal CDEFGA-c'''

Praestant 8 vt

Gedekt 8 vt

Cornet "2 vt"

Octaaf 2 vt

Kwintadena 4 vt

Fluit 4 vt disc.

Fluit travers 8 vt L.

Gemshoorn 8 vt L.

Tremulant (plm 1920, werkte niet meer)

Windlosser

Aangehangen pedaal tot d'.

Klavier (met kort octaaf) en reg.knoppen oorspronkelijk, de reg.plaatjes niet: Die zaten onder i.p.v. boven de knoppen

Winddruk 71 mm

Niet-origineel snijwerk aan weerszijden van het orgel.

Nieuw Scheemda - vervolg.

1968 (24/5) Restauratie en reconstructie door Metzler.

Toestand sindsdien:

Manuaal CDEFGAB-c''' (volgorde lade)

Praestant 4 voet

C-h F, kernen in torens vernieuwd, labia verbeterd, oorspr. Schnitger-mensuren, c'-c'' S, cs''-c''' M, af c' op lade

Holpyp 8 voet

S, dichtgesoldeerd

2 open plaatsen

Quint 3 voet

C-h S, c'-c''' M met S-materiaal uit Qd 4, dat ook tot de Quint heeft behoord S (3 pijpen M)

Octaav 2 voet

C-h M, in kl. octaaf wat S-materiaal uit Qdn 4 vt, c'-c''' S, hoeden later beweegbaar gemaakt; deze zijn gehandhaafd.

Fluit 4 voet

M. uit L. materiaal, kastbaarden, dichtgesoldeerd.

Quintadena 8 voet disc.

Mixtuur III st

M. C   1/2   1/3   1/4

c   1   2/3   1/2

c'   2   1 1/3   1

c''   2 2/3   2   1 1/3

Trompet 8 voet

M, copie Eenum, vlgs HO sept'68 bas 1/2 bekerlengte

Tremulant

reconstructie, als in Dedesdorf, op windkanaal.

Aangehangen pedaal -d'

Frontpijpen (vgl. indeling lade in artikel Bernhardt)

Windvoorziening. 1 spaanbalg (oorspr. 2) met elektr. windmachine beide nieuw. 71 mm.

Lade, tractuur, origineel, gemaakt voor 8 stemmen, oorspr. bedoeld voor een rugwerk? Boven en onder sponsels.

Klaviatuur: Man. en ped. origineel, beide met kort octaaf.

Reg. knoppen (op 3 na) origineel, a.v. ingedeeld:

Hp8   P 4   en direct bij klavier (rechts) Tremulant.

O 2   Q 3

Qd 8 dc F 4

Tr 8   Mxt

Temperatuur en stemming: Gemodificeerde middentoonstemming, iets meer dan 1/2 boven normaal

Kas blank eiken, ontbrekende stukken gemaakt van hout uit houten Lohman-pijpen origineel. De witte kleur van het snijwerk kon niet worden verwijderd.

Diversen: De Lohman-Cornet bevindt zich nu in het Lohman-orgel te Farmsum.

19.. herintonatie door Bernhardt Edskes. Adviseur was weer Klaas Bolt. Kort hierna is in een ander orgel (welk?) het originele snijwerk aan de zijkant der orgelkas teruggevonden (Allart Meyer). Het Lohman- (of Freytag?)-snijwerk bevindt zich nu op de balustrade aan de zijkanten.

Enige bevindingen sept'93: Er is een groot verschil in klank bij de 8 en 4 vt fluiten. Er is dan ook een behoorlijk menatuurverschil!

De Trompet is iets problematisch bij gebruik in het plenum. Bij gebruik tot Oct 2 gaat het Trompetkarakter verloren, met de Mixtuur is er geen goede versmelting in de bas en stoort de hoge Mixtuursamenstelling. Zonder Trompet is dit geheel niet het geval.

gegevens naar Arp Schnitger en zijn werk in Groningerland
Die bij Fock en HO sept'68 wijkten hier en daar af.
vO, vaak bezocht, o.m. zomer'91, mei'92, 27/8'93
zomer '02, H. Tiddens Hamrikerweg 56. 0598-446224

Noordbroek, Hervormde Kerk.

- 1695/96 A.Schnitger bouwt orgel met 20 st. manuaal, rugwerk en pedaal achter het orgel. Hij gebruikte wat oud pijpwerk.
- 1768 Uitbreiding door Hinsz, nieuwe laden manuaal en rugwerk, of hij ook de pedaal(lade(n)) vernieuwde is niet bekend. In manualen gr.oct. gecompleteerd. Alles sterker gemaakt, 3 stemmen bijgeplaatst: Man. Qd 16, Vh8, Rgw F4 (is dat zo? In dat geval pijpw. van elders) en tongw. Rw. vervangen.
- 1774 Hess vertelt alleen, dat er een orgel is. Ook niets bij Knock en Hess II.
- 1809 Freytag. Verbouwing. Pedaal in zijtorens geplaatst, daartoe gehele orgel, inclusief onderkas verbreed, ornamentiek gewijzigd. Vervanging Pedaalmixtuur door Gedekt 8 vt en toevoeging Bazuin. Frontpijpen, die zwart waren geworden vernieuwd. Hij maakte loden (Fock zegt: 100 p lood / 30 p tin) pijpen naar mensuren van de oude, de oorspronkelijke moeten van tin zijn geweest. Vier nieuwe balgen. Het contract met Freytag is uit 1806. Het is bewaard gebleven. De dispositie is daar in principe als die die bij Meijer (zie beneden).
- 1855 P. van Oeckelen, Haren, wijzigingen:
Man: Quintadeen 16 vt veranderd in Bourdon 16 vt (door opschuiving inkorting en opsnede-verbodiging)
Rugw.: Octaaf 2 vt werd Fluit 2 vt, Sesquialter werd Prestant 8 vt dc, Scherp werd V.di Gamba 8 vt
- 1874 (andere bron: 1894) J.F.Kruse. Was hij het die Scherp door VdG verving?
- 1926 (jaar volgens Graafhuis). Holtman en Leemhuis. Wijzigingen aan de Dulciaan met Laukhuf-onderdelen.
- 1955 (andere bron 1958) C.H.Edskes brengt orgel terug in toestand 1809 met pijpen die onder zijn toezicht bij Stinkens waren gemaakt. Flentrop bouwde de Bourdon 16 v weer om tot Quintadeen. M.Ruiter levert een gebruikte pneum.Tremulant.
- 1975 In dat jaar was Graafhuis (toen organist) doende wat intonatiwerk te verrichten. Hij noemde Edskes' werk te veel neo-barok. Zo zou de Fl.douce 4 vt in het Rugwerk nu weer meer een Quintadeen karakter bezitten.
- 1983 v.d. Putten en Veger. Restauratie tongwerken, jaar later Werckmeister-stemming. Nomenclatuur gewijzigd?
- 1994 Idem. Experimenten met mechanische Calcant in samenwerking met de o.m. de Hanzehogeschool te Groningen.

Huidige dispositie (volgorde op lade, als in "350 jaar Arp Schnitger").

M a n u a l C-c", lade 1768	R u g p o s i t i e f C-c" lade 1768
Praestant 8 vt (1809)	Praestant 4 vt (1809)
Quintadeen 16 vt (1768 / 1955)	Fluit douce 8 vt (vóór 1696, thans meent men: XVIII)
Holpijp 8 vt (1696)	Fluit 4 vt (Spitsfluit, vóór 1696, thans meent men: XVIII)
Octaaf 4 vt (1696)	Octaaf 2 vt (bas: Prest 8 v dc 1855, rest 1955)
Fluit 4 vt (1696, volgens Graafhuis eerst F4, dan O4)	Sesquialtera 2-3 st (1955)
Quint 3 vt (bas 1696, dc ouder)	Scherp 3-4 st (1955)
Mixtuur Bas/disc 4-5 st (1696, Bernhardt: ook 1768)	Dulciaan 8 vt (1768, kelen/tongen waren 1926, Bernhardt: ook Kruse)
Octaaf 2 vt (1696)	
Trompet 8 vt (1696, Bernhardt: ook 1768)	P e d a l C-d', lade 1809
Vox humana 8 vt (1768)	Praestant 8 vt (1809)
	Subbas 16 vt (1696, geheel metaal, Bernhardt: hoeden 1809)
Schuifkoppel	Gedekt 8 vt (1809, Bernhardt: ook wat uit 1696, vanwaar dan?)
Pedaalkoppel (die heb ik in 1975 niet gezien)	Octaaf 4 vt (1696)
Afsluiting Rugwerk, Hoofdwerk, Pedaal	Basuin 16 vt (1809, Bernhardt: geen volle bekerlengte)
Tremulant (pneum. hele orgel)	Trompet 8 vt (1696)
	Cornet 4 vt (1696, Bernhardt: ook 1768, heette in 1955 Klaroen)

Samenstelling vulstemmen:

Mixtuur	Scherp	Sesquialtera
C 1 2/3 1/2 1/3	C 1/2 1/3 1/4	C 2/3 2/5
c 1 1/3 1 2/3 1/2	c 1 2/3 1/2	c 1 1/3 4/5
g 2 1 1/3 1 2/3	c' 2 1 1/3 1 2/3	c' 2 2/3 1 3/5
c' 2 2/3 2 1 1/3 1 2/3	c" 2 2/3 2 1/1/3 1	
c" 4 2 2/3 2 1 1/3 1	(Fock schrijft, bij de Mixtuur : C 1, G ¹ / ₃ , g 2, c' 2 ² / ₃ , g' 4)	

Kassen. A.Schnitger / Freytag. Door Hinsz is de rugw.kas dieper gemaakt, hetgeen thans nog duidelijk is te zien.

Frontpijpen alle 1809, spitslabia, geen baarden

Windvoorziening. Vier spaanbalgen uit 1809. winddruk 85 mm (0.3 Gron. voet), andere bron: 82 mm. Mechanische Calcant

Tractuur: Reg.tractuur waarschijnlijk Schnitger, toetstractuur waarsch. Hinsz, behalve natuurlijk van het pedaal. Het Rugpositief is bovenklavier.

Stemming 1/2 toon boven "normaal", thans (wie heeft dat gedaan?) Werckmeister met aanpassingen van H.Vogel..

Nagalm, 5 sec. of meer.

Klaviatuur: Klavieren en bakstukken waarschijnlijk Hinsz. Indeling reg.knoppen:

Sb 16	Qdn 16	P 8	P 8	links achter	rechts achter
O 4	F 4	Hp 8	Ged 8	P 4	Fld 8
T 8	Q 3	O 4	Mxt dc	F 4	O 2
Trem	Mxt bas	O 2	Bz 16	Ssq	Sch
Afsl HW	T 8	Vh 8	Kl 4	Dlc 8	
	Afsl RW		Afsl Ped		

Disp. vlg. Seidel/Meijer:

M a n P8 Qdn16 Hp8 O4 Splf4 O2 Q3 Mxt5,6st T8 Vh8, R u g w P4 Fldouce8 F4 O2 Sch3,4st Ssq2,3st Dlc8

P e d P8 B16 Gedakt8 O4 Bz16 T8 Sch4. Hij zegt: Schnitger 1698, Hinsz 1764, Freytag 1809

Disp. vlg. contract met Freytag gelijk daaraan op volgende na:

Mxt is 4,5 st, F4 heet Spitsfl, Fl.d heet Ged, Schalm heet Co

Edskes, De nagelaten geschriften van de orgelmaker Arp Schnitger

"Arp Schnitger en zijn werk in Groningerland"

Fock Arp Schnitger und seine Schule.

Mededelingen fam. Edskes (Bernhardt 14/5'88) en S.Graafhuis bij bezoek 12/8'75

"Het Groninger Orgelbezit", III, p 99 en "350 jaar Arp Schnitger"

HO jul/aug/66

Noordwolde, Hervormde Kerk.

Mededeling Hess I

- 1621 gebouwd, jaartal volgens Hess II. Het zou (volgens een oude aantekening die ik had) ook ergens op het orgel staan, de juistheid van het jaar wordt betwijfeld. Er schijnen redenen te zijn de bouw 1639 te dateren. Fock zegt, dat de bouw waarschijnlijk niet plaats vond voor 1640, toen de Westzijde der kerk werd verbouwd. Het orgel verving een 16de eeuws instrument.
- 1695 herstelwerkzaamheden door Arp Schnitger
- 1772 Disp. vlgs Hess I
- 1802 ombouw H.H.Freytag, verkleining tot 2 man, nieuwe laden, wijziging en verlaging kas (console verwijderd), veel nieuw snijwerk, deels kwamen deze op de plaats der vroegere luiken, die werden verwijderd.

Disp. vlgs Hess I, 1772

Manuaal	Borstwerk	Rugwerk	Pedaal
Praest. 8 v	Holpyp 8 v	Quintad. 8 v	Bourdon 16 v
Rhoerfl. 8 v	Octaav 2 v	Praestant 4 v	Praest. 8 v
Octaav 4 v	Quint 1 1/3 v	Baarpyp 4 v	Octaav 4 v
Sup.Oct 2 v	Tertiaan	Octaav 2 v	Bazuyn 16 v
Siflet 1 v	Cimbel	Quint 1 1/2 v	Cornet 4 v
Quint 3 v		Mixtuur	
Mixtuur		Cimbel	
Cimbel		Kromhoorn 8 v	Trompet 8 voet
Trompet 8 v			

Disp. vlgs Hess II

Manuaal	Rugwerk	Pedaal
Praestant 8 voet	Praestant 4 voet	Praestant 8 voet
Roerfluit 8 voet	Quintadena 8 voet	Bourdon 16 voet
Octaav 4 voet	Roerfluit 4 voet	Octaav 4 voet
Fluit 4 voet	Octaav 2 voet	Bazuin 16 voet
Fluit 2 voet	Speelfluit 2 voet	Cornet 4 voet
Quint 3 voet	Sexquialtra	
Mixtuur	Vox humana, in een besloten kasje 8 voet	

- 1836 Reparaties Lohman. Hij verving Quint 3 door VdG 8' en Sexq. door Flag.1'
- XXa Eerdman (Noordwolde) vervangt Fluit 2' door Bourdon 16' (of werk van Doornbos?)
- ca 1935 kerkinterieur inclusief orgelkas van alle verflagen ontdaan.
- ca 1950 Bourdon 16' weggenomen.

Huidige dispositie

Toeschrijving ouderdom stemmen is bij Fock en plaatje Disco hetzelfde.

M a n u a a l C-d''' volgorde lade (en reg.knoppen)

Praestant 8 voet	1621
Roerfluit 8 voet	1621 geheel metaal
Octaaf 4 voet	1621
Viola di Gamba 8 voet	1836, op plaats Quint 3 v
Fluit 4 voet	1621 af e'' open conisch
Mixtuur 3,4,5,6 sterk	1621
Bourdon 16 voet	Eerdman (Kl.Veldman: Doornbos) op plaats Fluit 2 v, thans verwijderd
Trompet 8 voet	1621 eiken stevels

R u g w e r k C-d''' volgorde lade (en reg.knoppen)

Praestant 4 voet	1621
Holpijp 8 voet	geheel metaal 1621
Roerfluit 4 voet	12 met roeren (1802), rest licht conisch, de oude Baarpijp 1621 ¹
Octaaf 2 voet	1621/1802 (Fock: niet 1621)
Speelfluit 2 voet	1802 wat eng conisch
Flageolet 1 voet	1836 (op plaats 2-3 st. vulstem, Sesq..) Fl.mensuur cilindrisch, rode sold.verf)
Vox humana 8 voet	In kastje, Freytag, dit is - meen ik - in stevelblok

P e d a a l C-d' volgorde lade (en reg.knoppen)

Praestant 8 voet	1621
Bourdon 16 voet	1621 (Fock: niet 1621) ²
Octaaf 4 voet	1621
Bazuin 16 voet	1621, eiken stevels
Cornet 4 voet	1621, idem, bekens nieuwer

Ventiel Manuaal	Koppeling Bas	Nonens
Ventiel Rugpositief	Koppeling Diskant	Schel (klopper)
Ventiel Pedaal	Pedaalkoppeling	Windlossing
Tremulant		

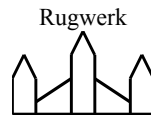
Samenstelling Mixtuur:

C	1 1/3	1	2/3			
c	1 1/3	... ?				(4 st)
c'	2 2/3	2	1 1/3	1	1	
c''	2 2/3	2 2/3	2	2	1 1/3	1 1/3

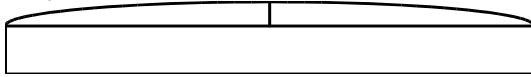
1. Ik weet niet meer of de roeren uit 1802 waren of de complete pijpen.
2. Is die ook geheel van metaal?

Noordwolde, Hervormde Kerk - vervolg.

Laden, alle 1802
Manuaal en pedaal

(Nog uitzoeken)
Kastje om vox humana:

Windvoorziening: Winddruk destijds verlaagd, thans weer hersteld tot 75 mm

Toonhoogte 1/2 boven normaal.

Klaviatuur. Boven lessenaar: "Door H.H.Freytag verbeterd / 1802". De plaatjes met registernamen zijn kennelijk van Lohman.

Indeling reg.knoppen:

Windl				Schel			
Rf 8	VdG 8	Mxt	Tr 8	(B 16)	Fl 4	Oct 4	Pr 8
Vent Ped	Brd 16	Baz 16	Vent Man	Corn 4	Oct 4	Pr 8	Trem
Vent Rp	Flag 1	Oct 2	Hp 8	Pr 4	Rf 4	Splf 2	Voxh 8
			Kopp bas	Kopp dc			
			Ped k	Nonens			

Gegevens naar HO jan'60, nov'65, mededelingen Cor Edskes, plaatje Disco, Fock, eigen waarnemingen vO zomer '64, zomer '65, zomer '67, 21/8'93, 8/6'95, 12/5'96, 3/6'97, 11/5'97, ...'98 (met LO) 22/4'99 (met dL).

Adressen:

Klaas Veltman

Mevr. F.Sprenger, Nieuwstad 15 9784 PE 050-3013250
P.P.Moerman in wijk Leeuwenborg, Groningen 050-5411370

Onderdendam, Hervormde Kerk.

Orgeldag N.Nederland'99 en 17/8'99 (met dL)

Onnen, Gereformeerde Kerk.

1935 Valckx en v.Kouteren (HO jan'36)

1958 J. Reil (disp. achterzijde kaart)

Deel hiervan opgenomen in nieuw orgel Reil. Zie "Het Groninger orgelbezit"

Oosterwijtwerd, voorm. Hervormde Kerk (stichting Oude Groninger Kerken).

Omgebouwd kabinetorgel

- 1741 of 1744 Chr. Müller. Orgel gebouwd als kabinetorgel. Oorspr. plaats onbekend⁵¹.
1845 14/12 geplaatst in O. Ingespeeld door H.E.Freytag.
1895 Uitbetaling aan Doornbos⁵². Men neemt daarom aan, dat hij het orgel heeft omgebouwd, en een nieuwe kas heeft gemaakt ("ombouw tot kerkorgel"). In 1967 echter troffen wij een toetsenloper aan over het klavier, waarop de naam van Proper prijkte. Deze is thans verdwenen. Hij zou dus ook de ombouw kunnen hebben verricht. De hoedanigheid van de kas sluit dit niet uit. Plaatsing P4 en VdG 8.
1950 M.Ruiter, herstel na waterschade. B 16 -> Q 2 2/3, enkele jaren later aangevuld tot Sesquialter.
1996 26 okt. Ingebruikneming na opknapbeurt door De Graaf (Leonore Lub). Volgens De Graaf zijn nog van Müller de windlade (gelijk aan die van andere Müller-kabinetorgels qua indeling en makelij), klavier met omlijsting, Prestant 8 vt, Roerfluit 4 vt, Octaaf 2 vt.
(Op het eerste gezicht leken mij ook nog origineel: Hp 8 v en de binnenpijpen van Prestant 4 vt en misschien heeft Ruiter voor de Sesquialter ook nog wel ergens oude pijpen vandaan gehaald)

Manuaal

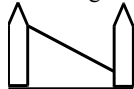
Prestant 4 vt	frontpijpen met expressions, kennelijk 1896, vanaf a' op lade 1744
Prestant disCant 8 vt	af c', expressions
Viola di Gamba 8 vt	C-cs van Hp, 1896, af d, d-g buiten de lade
Holpijp 8 vt	C-h buiten de lade (zijdant kas), c'-h' op de lade in het verlengde van P8 dc (conducten), af c'' op normale plaats, van metaal
Sesquialter D	nieuw reg.plaatje, c; 2 2/3, 1 3/5
Octaaf 2 vt B	Deze en de vorige in elkaars verlengde
Fluit 4 vt	Roerfluit, af g' flespijpen
Octaaf 2 vt	c'-c'''

Man C-c'''.

Aangeh. ped C-c (met wijd uit elkaar liggende toetsen, behalve daar, waar in geen semitoets aanwezig is).

Kas en tractuur ca 1900

Lade origineel, gr.deels chromatisch:

Klaviatuur links, dus 90° gedraaid t.o.v. de oude lade. Of het klavier werkelijk oud is, valt te betwijfelen. Het toetsbeleg is dat zeker niet.

Tractuur als gebruikelijk bij zijkantbespeling. De volgorde van de reg.knoppen wijkt af van die op de lade: De knop voor Octaaf 2 vt bas zit tussen die van Octaaf 2 v dc en Fluit 4 vt en is door een speciale arm met de sleep verbonden. Rechts nog twee dichtgemaakte registergaten. In 1967/73 troffen wij nog loze reg.knoppen aan. Volgens GO zijn dit Tremulant en Ventiel geweest.

Pijpwerk. Alles lijkt oud op VdG en frontpijpen na. Grote pijpen verlengd met opgesoldeerde stukken, waarin stemkrullen. Het orgel klinkt te sterk voor een kabinetorgel.

vO zomer'67 (met JJ), 25/8'73, 23 en 24/9'00 met LO).

⁵¹ . hist. gegevens: Het Groninger Orgelbezit V, p 125. C.Edskes zei destijds: 1841 i.p.v. 1845.

⁵² . mededelingen van De Graaf op 26/10'96, naar aantekeningen van Leni Otte. Hij zei verder:

Ds ter Stege schreef destijds in een stencil: Christorus Mullerus. Zou er toen nog een etiket met die naam in de windlade hebben gezeten?

Windlade gelijk aan die van andere Müller-kabinet-orgels, qua indeling en makelij.

Kerkelijk archief ca 1845 ontbreekt.

Noititie Van Meurs en Talstra, dat er een Bourdon 16 vt is geweest. De Graaf kan zich dit niet voorstellen.

Pijpwerk oorspronkelijk lager van toon, overigens gaaf bewaard en vrijwel identiek aan dat van de grote Müller-orgels. Ook Bolt vond het orgel duidelijk van Müller.

Oostwold, Hervormde Kerk (Bij Finsterwolde; er zijn nog twee plaatsen van die naam in Groningen).

- 1811 'H.H.Freytag, Orgelmaker a Groningen', in kerk uit 1809 vlg. Boekzaal 1811 op 13 oktober ingewijd. Daarin vermelding dispositie, waaruit de volgorde op de hoofdwerklade duidelijk is te herkennen, bij het bovenwerk is dat onduidelijk.
- Man. P8 Hp8 O4 O2 Mxtb D8 B16 Splf4 Q3 Mxtdc T8
Bov.cl. Vh8 Ftrdc8 Nas3 F4 P4 Rf8 Car.dc Wf2, 2 tremulanten
- Bij Hess II ontbreekt Fl.travers, en (in een der beide handschriften) de Mixtuur. Volgens Hess is het werk in 1809 aangenomen, intussen is F. overleden (op 14/4'11, Edskes, Nagelaten geschriften van A.Schnitger, voetnoot p 22). Men neemt aan, dat Timpe het werk heeft voltooid.
- 1860 en '83 Wijzigingen door van Oeckelen. P4 bovenw werd 8' (19 van de 31 frontp. uitgeschakeld), Nasard 3, Carillon en Vox humana vervangen door VdG 8 en Sal 4 en doorsl. Klarinet, reg.pl. vern. Schuifkoppel kreeg de reg.knop van de Tremulant Bovenwerk, die verdween.
- 1889 Van Oeckelen vernieuwing van een balg.
- 1947 3 spaanbalgen vervangen door magazijnbalg.
- 1989 restauratie De Graaf, onder toezicht van Klaas Bolt. Ingebruikneming 12/5. Bolt is vol lof in zijn rapport. In het eindrapport der OC: Waarom de bekens der Trompet niet zijn teruggeschoven, is onduidelijk. De aanspraak is minder prompt dan wenselijk is. Vox humana enigermate gevoelig voor schommelingen in de windtoevoer. Verder niets dan lof

Dispositie (in volgorde slepen):

Manuaal C-f''

Prestant 8 voet	C-g' in front
Bourdon 16 voet	C-H eiken
Holpijp 8 voet	geheel metaal, enkele grote pijpen afgevoerd.
Speelfluit 4 voet	Spitsfluit, geheel conisch
Octaaf 4 voet	
Quint 3 voet	
Octaaf 2 voet	
Mixtuur bas 1)	C 1 3/5 1 1/3 1
	c 2 1 3/5 1 1/3 1
Mixtuur dc 1)	c' 2 2/3 2 1 3/5 1 1/3 1 1/3
	c'' 4 3 1/5 2 2/3 2 2/3 2 2
	c''' 5 1/3 4 4 3 1/5 2 2/3 2 2/3
Trompet 8 voet	eiken stevels en koppen
Dulciaan 8 voet	idem

Bovenmanuaal C-f''

Prestant 4 voet	C-h in front, c'-fs' VO uit Pr 8', g'-f' orig. Rest VO uit Salicionaal
Fluit travers 8 voet was door VO 1/2 toon verschoven. Dit is hersteld	
Roerfluit 8 voet	geheel metaal, enkele grote pijpen afgevoerd
Fluit 4 voet	gedekt, af c''' open cil.
Carillon disc	c' 4 (ged) 1 3/5 1
Nassat 3 voet	1989, conisch
Woudfluit 2 voet	C-H gedekt, rest cil. open (HO) (in rapport: geheel open)
Vox humana 8 voet	1989

Pedaal C-d', aangehangen

Tremulant (Manuaal opliggend)

Tremulant (Bovenwerk, inliggend, gereconstrueerd)

Ventiel Man.

Ventiel Bovenwerk

Windlosser

Schuifkoppel (voor restauratie Klav.kopp. met reg. knop, die van de Tremulant Bovenwerk)

Oostwold Hervormde Kerk - vervolg

In 1967 noteerden wij deze volgorde in het Bovenwerk (enkele gegevens van mijzelf, enkele van rapport Bolt, ook hij denkt, dat door VO de volgorde is gewijzigd):

Fl trav. dc 8 v

Prestant 8 v C-H eiken vO c'-fs' vO (de oude nog in front)

Roerfluit 8 v

Fluit 4 v (ged)

Viola di Gamba 8 v

Salicionaal 4 v

Woudfluit 2 v

Klarinet 8 v (doorslaand)

Windvoorziening: Balgen 1889 verw. en verv. (mededeling Nieman)

Laden: Manuaal op 2 laden met tussenruimte, diatonisch, kleinste pijpen in het midden, Bij bovenwerk een lade. Schnitger factuur met leren flappen, inliggende voorsponden, met messinghaken vastgeklemd. Dikte slepen 7 mm (dunner gemaakt? in Bellingwolde 13 mm). Bevonden zich in zeer slechte staat.

Tractuur: Koppelmechanisme ca 1938 gewijzigd.

Pijpwerk: Pijpw vrij stevig, ca 28 % tin. pijpen en baarden VO rode soldeerverf. Kernsteken in Freytag pijpwerk praktisch geen, bij VO enige. Voetopeningen tamelijk klein, voeten gelakt. Lab.vorm bij Fr. flauw bijgedrukt spits, gr. spits ingetrokken. Hoeden tamelijk kort als bij vroegere Fr-orgels en Hinsz en Schnitger (in Warffum lang) (rapp.B) Van Oeckelen-pijpwerk had gestempelde inscripties.

De Klarinet had een brede houten stevels:

Klaviatuur: Volgorde reg.knoppen was voorheen: (vergelijk die met de Boekzaalopgave):

Wndl Klr8 Sal4 Fl4 Pr8 Ftr8 Rf8 VdG8 Wf2 VntBM

Trem.Man Man.k.

Pr8 Hlp8 Oct4 Oct2 Mxtb Dc8 Tr8 Mxtd Qnt3 Spf4 Bd16 VntMn

Thans:

Wndl Vxh8 Nas3 Fl4 Pr4Ftr8 Rf8 VdG8 Wf2 VntBM

Trem.Man Trem.BM

Pr8 Hlp8 Oct4 Oct2 Mxtb Dc8 (Schuifk) Tr8 Mxtd Qnt3 Spf4 Bd16 VntMn

Bijzonderheden: Vrijwel zeker hebben ook de niet vervangen registers op het bovenwerk een andere plaats op de lade gekregen; zie volgorde Boekzaal).

Bij ons bezoek 1967 waren er hier en daar storingen. Vlgs m.t.pl. kon M.Ruiter, die het orgel in onderhoud had, die niet op eenvoudige wijze verhelpen.

Dubbelkoren Mixtuur toen stom (rapport Bolt), de Mixt.samenstellingen van Finsterwolde, Bellingwolde en Warffum staan in rapport Warffum.

Bronvermelding:

Broekhuyzen O65.

Rapport betreffende het orgel in de Hervormde Kerk van Oostwold (Gn), Bolt 1976. Hier uit blijkt, dat het Kerkelijk archief ca 1920 bij overgang van vrijzinnige naar rechtzinnige modaliteit gr.deels verloren is gegaan. De gegevens komen van De Boekzaal en J.P.Nieman, org. 1932-1964.

HO jg 86 p 52 vv febr'90

vO zomer '67, (organist Komdeur, manuf.winkel)
mei'92 (Orgeldag N.Nederland)
ander adres dat ik nog had: Bert Smit, 0597-552027

Pieterburen, Hervormde Kerk.

1901. Orgel van F.Leichel, Lochem achter het loze rugwerk van het voormalige Schnitger-orgel, dat zich thans in Mensingeweer bevindt. In de opdracht was geëist, dat de kas op die van het Schnitger-orgel moest lijken. De kas is inderdaad veel beter dan wat in die tijd gewoonlijk werd gemaakt. Het orgel is pneumatisch met klaviatuur opzij (links).

I. Man. C-f''	II.	Ped. C-d'
Bourdon 16'	Vioolprestant 8'	(geen registers)
Prestant 8'	Violine 8'	
Cello 8'	Aeoline 8'	
Roerfluit 8'	Liefl.gedekt 8'	Ped.koppel I
Octaaf 4'	Fluit 4'	Ped.koppel II
Quintfluit 2 2/3'	Man.koppel	
Octaaf 2'	Ventiel	
Cornett 8' disk		Calcant
Trompet 8 bas/disk		

Boven klaviatuur "1901", namen kerkvoogden en "Friedrich Leichel, Lochem".

Enkele maten (in m) i.v.m. foto-montage Pieterburen/Mensingeweer:

	Pieterburen	Mensingeweer
Orgel tot voorkant balustrade (Er zijn geen aanwijzingen, dat dit bij het Schnitger-orgel niet hetzelfde was)	0.90	0.90
Balustrade (onderkant orgel) tot kerkvloer	2.45	2.22 (verschil 0.23)
Eerste opname:		
voorkant balustrade - camera hor. gemeten	6.00	6.00
Hoogte camera:	1.63	1.40 (1.63 - 0,23)
Tweede opname:		
balustrade - camera hor.	7.82	nog niet gemaakt
daarna naar links:	2.38	
hoogte camera als vorige		

Saaxumhuizen, Hervormde Kerk.

- 1851 Petrus van Oeckelen, Haren
1982-'84 Herstellingen, nadat het orgel volledig onbespeelbaar was geworden. Deze vonden plaats door inwoners van die plaats onder leiding van de Heer Modderkolk (Firma v.Vulpen).⁵³. Andere bron: werk door firma v.Vulpen, geholpen door T.Geudeker⁵⁴.
1987 Eindrapport Bolt (25/11) betreffende orgels te Garnwerd en Saaxumhuizen. Geen orgelbouwer genoemd, maar uit HO⁵⁵ blijkt, dat M.Ruiter te Zuidwolde windlade en pijpwerk heeft gerestaureerd. Ingebruikneming 19/10'87.

Dispositie volgens Bestek en Condities 5/7 1849 geheel gelijk aan de huidige⁵⁶.

Dispositie (in volgorde slepen):

Manuaal C - f''

Prestant 8, voet	af C in front
Bourdon 16, voet	C-h eiken, ov.metaal
Holpijp 8 voet	C-H eiken, ov.metaal
Octaaf 4 voet	
Fluit 4 voet	ged., fs''-f''' op. con.
Cornet dis.c	8'gedekt, 3 1/5', 2 2/3' open
Octaaf 2 voet	
Trompet 8, v. bas	(C-h)
Trompet 8, v.dis.c	(c'-f''') beide metalen stevels en koppen

Bovenmanuaal C - f''

Viola di Gamba 8 voet	C-F gecombineerd met Holpijp
Holpijp 8, voet	C-H eiken
Fluit 4, voet	c'''-f''' open conisch
Fluit 2, voet	C-H gedekt, rest open cilindrisch
Flageolet 1, voet	open cil.
Vox humana 8, voet	C-H ged.,ov. open cil.stevels, koppen eiken met fineer van Cuba-mahonie, doorslaand, wijde cilindrische bekers

Een loze knop (voor symmetrie?)

Pedaal C-c' aangehangen

Windlosser

Afsluit, Boven,w.

Afsluiter Ond.w.

Koppel Bas

Koppel dc.

Kas: vuren, rood geschilderd

Windvoorziening: Drie spaanbalgen, middelste aangesloten op de windmachine. Winddruk 71 mm (aant. Bolt). Door ons gemeten: 72 mm, na herstel van de veer onder de in gebruik zijnde balg: 76 mm.

Lade: Opstelling Manuaal: op twee laden met kleine tussenruimte, diatonisch, kleinste in het midden. Bij bovenwerk lade uit één stuk, diatonisch naar buiten aflopend..

Stemming: 1/8 boven a=440 Hz (aant. Bolt), door ons gemeten: 448 Hz bij ca 10°, dus omgerekend op 15°: 452 Hz.

Klaviatuur: rechts. Lessenaar noten fineer, lange manuaaltoetsen, zeer korte pedaaltoetsen. Registrernamen op lange reep orgelmetaal, zwart geschilderd, gouden letters.

Bijzonderheden: Bij mijn bezoek in 1972 was het bovenwerk buiten gebruik gesteld wegens hangerij. Toen al was de staat van onderhoud slecht. De kerk was zeer verwaarloosd en werd praktisch niet meer gebruikt. Het manuaal klonk gezien de bouwtijd goed. Thans (2002) orgel weer goed bespeelbaar. Kerk wordt een of twee maal per jaar gebruikt.

bezoek vO 12/2'1972, vO / LO 9/2'02

⁵³ aantekning in Bolt-archief onder Garnwerd. Dit is ook de bron voor de gebeurtenissen uit 1987

⁵⁴ Groninger orgelbezit I, p 85

⁵⁵ HO 84, p 18 (1988)

⁵⁶ Gunnink p 44

Schildwolde, Hervormde Kerk

1868 R. Meijer
1873 Trompet 8 toegevoegd
1945 Doornbos Octaaf 4 vernieuwd, Gemshoorn. 8 (vanaf c) -> Quint $1\frac{1}{3}$
1953 K. Mateboer, windlade van sleepringen voorzien. Pijpwerk Trompet 8 verwijderd
1977 A.J. Opten, restauratie zonder dispositiewijzigingen.

M a n u a l C-f'''

Prestant 8 voet
Bourdon B/D 16 voet C-H (ongeveer) geveerd naaldhout, C-h' eiken, rest metaal. Deling B/D tussen h en c'
Viola di Gamba 8 voet C-H van Roerfluit afgeleid
Quint $1\frac{1}{3}$ voet 1945, oorspr. Gemshoorn 8' zonder Gr octaaf, daarom nu C-H op pneumatisch laadje, membanen, gevoed vanuit de cancellen. Dit deel open conisch, rest Quint $1\frac{1}{3}$ ' cilindrisch in prestantmensuur
Roerfluit 8 voet C-H eken gedekt
Octaaf 4 voet 1945, C-h zink
Fluit 4 voet gedekt, fs''-f''' conisch open
Quint $2\frac{2}{3}$ voet
Octaaf 2 voet
Ruimte voor Trompet 8 voet geen pijpwerk aanwezig, ronde gaten in rooster
Ventiel (buiten gebruik)

Aangehangen padaal C-d'

Bijzonderheden

Kas grenen, delen van het dak ontbreken en zijn mogelijk nooit aanwezig geweest.

Klaviatuur: origineel. Recherzijde

Laden in twee delen diatonisch naar buiten aflopend.

Pijpwerk De grote open pijpen hebben expressions. Van de Prestant 8' staan C-ds'' in het front worden gevoed. a' = 437 Hz

Windvoorziening. magazijnbalg met schokbalg en twee schepbalgen (1868), de laatste zijn buiten gebruik gesteld.

Winddruk 83 mm

Solwerd, Stichting Oude Groninger Kerken (in gebruik voor vrijz. Herv. diensten)

Los mededelingenblad van genoemde stichting:

1942 door Joseph Adema geplaatst. Hij haalde het orgel uit het Sint Anna gesticht in Oudenbosch. Het orgel werd in 1870 door de toern in Mechelen wonende orgelmaker François Bernard Loret gebouwd.

Stedum, Hervormde Kerk.

Dispositie volgens handschrift Lohman:

Man. P8 B16 Rf8 O4 Q3 O2 Mxt3,4st T8

Brstw Ged8 F4 O2 Sxq2st Dlc8

C-d", C-d' aangehangen "gemaakt door D.Lohman en Zonen 1798"

Oude klaviatuur aan de voorzijde, buiten gebruik:

Bourdon 16 vt	Gedakt 8 vt	2 x C-c"	Borstpositief ⁵⁷	Prestant 8 vt
Roerfluit 8 vt	Quintadena 8 vt	geen pedaal	Gamba 8 vt	Salicionaal 8 vt
Quint 3 sterk ⁵⁸	Speelfluit 2 vt		Fluit 4 vt	Octaaf 4 vt
Mixtuur 4 sterk	Man.koppeling		Windlosser	Octaaf 2 vt
Afsl. hoofdwerk	Afsl. B.Klavier		Tremulant	Trompet 8 vt

Toetsen aan achterzijde afgezaagd, lelijk celluloid toetsbeleg.

Geen restanten (doorvoergaten of i.d.) van een vroeger pedaal.

In de bakstukken 2 knopjes die voor Man.koppel b/d zouden hebben kunnen dienen.

Huidige dispositie (klaviatuur aan zijkant links):

<u>Hoofdwerk</u>	<u>Borstwerk</u>	<u>Pedaal (unit)</u>
Prestant 8	Gedekt 8	Bourdon 32 acc (Gr.oct 10 2/3)
Bourdon 16	Fluit 4	Subbas 16
Salicionaal 8	Gemshoorn 2	Gedekt 8
Roerfluit 8	Sesquialter 2 -3 st	Prestant 8
Octaaf 4	Viola	Octaaf 4
Quint 3	Tremulant	Octaaf 2
Octaaf 2		
Mixtuur 4 st		
Trompet 8		

Man C-g", Ped C-d', 2 koppels (treden). De laden moeten dus (als ze oud zijn), zijn uitgebreid tot g".

"Renovieret A^o-1943-1944 par Mense Ruiter Groningana".

De registerschildjes bevinden zich onder de bijbehorende knoppen.

Pedaalunit in onderkas. Om deze te kunnen plaatsen zal wel het klavier zijn verlegd. De ped.unit bestaat alleen uit metalen pijpen. Het lijkt zink.

Toen Ruiter deze handelingen verrichtte was hij in Stedum ondergedoken.

Magazijnbalg met handpompinstallatie en electr. windmachine.

Zie verder:

Oude aantekeningen

OB jun/jul'68

HO nov'65

vO 20/9'98

⁵⁷ Dit is ook een reg.knop!

⁵⁸ Dat staat er echt!

Tolbert, Hervormde Kerk.

De oude lade van het orgel in Tolbert zou kunnen zijn:

1. De rugwerkklade van Middelstum. Die zou dan wel 7 of 8 stemmen gehad moeten hebben. Wat Lohman schrijft zal wel niet kloppen.
2. Harkstede. Van dit orgel is echter niet bekend, dat v.Oeckelen de lade heeft verwijderd.
3. Eexta. Dit orgel lijkt te groot voor die lade.

Uithuizen, Hervormde Kerk

Indeling klaviatuur (waarschijnlijk):

Octaav 8 vt	Prestant 8 vt	2 klavieren	Holpijp 8 vt	Bourdon 16 vt
Mixtuer	Octaav 4 vt	met schuifkoppel	Spitsfluyt 4 vt	Octaav 4 vt
Bazuin	Quint 3 vt		Superoctaav 2 vt	Nachthoorn 2 vt
Cornet	Siflet 1 $\frac{1}{2}$		Mixtuer	Trompet 8 vt
?	Trompet 8 vt		Vox humana 8 vt	?
?	?		?	?

Op de plaats der vraagtekens: Tremulant, Calcant klok, Afsluyting Pedael, Afsluyting Rughposityf, Afsluyting Manuael, Windlosser

Praestant 4 voet	Holpyp 8 voet
Quintadena 8 voet	Holpyp 4 voet
Sesquialter	Octaav 2 voet
Woudfluyt 2 voet	Quint 1 $\frac{1}{2}$ voet
Scherp	Dulciaan 8 voet

Usquert, Hervormde Kerk.

18.. P. van Oeckelen

Dispositie (volgorde slepen:

H o o f d w e r k

Prestant 8 vt

Bourdon 16 vt

Holpijp 8 vt

Octaaf 4 vt

Cornet discant c' 3 1/5 2 2/3 2

Mixtuur bas C 2 1 1/3 1

Mixtuur discant c' 4 3 1/5 2 2/3 2

c" 8 6 2/5 5 1/3 4

Octaaf 2 vt

Trompet bas (8 vt)

Trompet discant (8 vt)

B o v e n w e r k

Viola di Gamba 8 vt geheel compleet

Holpijp 8 vt

Prestant 4 vt

Fluit 4 vt

Fluit 2 vt

"Flageolet 1 vt" volgens inscriptie. In 1971 aangetroffen Celeste 8'; deze is later weggenomen

Vox humana 8 vt doorslaand

Afsluiting Bovenwerk

Afsluiting Onderwerk

Windlosser

Koppel discant

Koppel bas

C-f", C-c'

Kas roodbruin geschilderd

Klaviatuur opzij rechts. Klavier niet origineel (beleg?), Muzieklessenaar met noten finer.

Houtworm aanwezig (1971)

Ik schreef in 1971: orgel klinkt verhoudingsgewijs redelijk goed, niet al te sterk

vO okt'71

Usquert, Hervormde Kerk. Hulporgel

19.. J.Reil. Heeft gestaan in Apeldoorn, doopsgezinde Kerk

Later van andere kas voorzien.

ca 1970 geplaatst in Kantens, omdat het historische orgel aldaar gedemonteerd was.

1991 geplaatst in Usquert (zelfde kerkelijke gemeente, omdat het v.Oeckelen-orgel aldaar onbespeelbaar was geworden. Toen door J.van Dellen uit Ten Boer, de eigenaar van het orgel, voorzien van een niet uitschakelbare Subbas 16 vt, afkomstig van een sloop

Dispositie:

Man. C-f''' P 8', Sal 8' dc, Hp 8', F 4', O 2', alle b/d, Ped. Subbas 16' niet uitschakelbaar

Bovendien pedaal aangehangen, 1 loze knop, Tremolo, Zweltrede.

Mechanisch C-f''', C-d', Straalpedaal.

vO 18/10'73, toen genoteerd in Kantens, ook wat ontleend aan GO I, p 121

Vlagtwedde, Hervormde Kerk

1901 Bakker & Timmenga (vlgs Het Groninger orgelbezit III 173)

Warffum, Hervormde Kerk.

- 1812 H.E.Freytag, Hess II vermeldt slechts, dat er een orgel van 20 stemmen en 2 klavieren is. Het orgel vertoont grote gelijkenis met dat in Oostwold. Het werk zal wel door H.H.Freytag zijn aangenomen. Wellicht heeft hij ook nog een belangrijk aandeel in de werkzaamheden gehad. Hij overleed 14/4 1811 (Edskes, De nagelaten geschriften van A.Schnitger, voetnoot p 22. Kist noemt het orgel niet. Dus ook Boekzaal niet?
- 1932 M.Spiering Dordrecht. Zie HO mei '32: 'onlangs' hersteld en van vrij pedaal voorzien.

Dispositie (in volgorde slepen):

Manuaal
Prestant 8 vt
Bourdon 16 vt
Baarpijp 8 vt
Cornet Disk 4 sterk
Holpijp 8 vt
Spitsfluit 4 vt
Octaaf 4 vt
Quintfluit 3 vt
Mixtuur (discant 5 sterk)
Mixtuur 3 en 4 st (bas)

....
.....

Bovenmanuaal

Pedaal

Front en kas:

Windvoorziening:

Lade:

Pijpwerk:

Tractuur:

Klaviatuur:

Bijzonderheden:

Bronvermelding:

vO zomer'64
JH/vO 5/8'74
HO

Westeremden, Hervormde Kerk

Prestant 8 voet

Bourdon 8 voet

Viola di Gamba 8 voet

Prestant 4 voet

Fluittraver 8 voet discant

Fluit 4 voet

Terts discant

Quintfluit 3 voet

Octaaf 2 voet

Ventiel

klav. links, C-f", C-a aangeh.

Handpomp en electromotor

Neo-gothisch front

klavierdeksel typisch voor Van Oeckelen

vO / LO Bekeken 2000 (bezoek Helmantel)

Winsum, Hervormde Kerk

1977 (mei) M.Ruiter

Hw P8 Hp8 O4 O2 Mxt3-4st Nevw Ged8 Rf4 N3 Gh2 T1^{3/5} Flag1 Dlc8

Ped O8 B16 T8, 2 kopp, trem voor gehele werk (Fotokaart der firma)

Woldendorp, Hervormde Kerk.

1952 Mense Ruiter (naar 'Nederlandse Orgelkunst' febr.'57. Hierin de dispositie fout)

De werkelijke dispositie:

Gedekt 8', Prestant 4', Roerfluit 4'. Octaaf 2', Quint 1 1/3', Mixtuur 2-3 sterk, alle stemmen verdeeld in bas/discant, Man. C-f", geen pedaal

Ordinaire kas; ziet er vanuit de kerk uit, alsof het een open front is, geen console, soort balustrade-orgel boven de kansel.

Klaviatuur achterin, opstelling pijpwerk diatonisch met grootste in het midden.

Reg.knoppen tussen klavier en lessenaar. Volgorde: 8' bas, 8' dc, 4' bas, etc

bez

't Zandt, Hervormde Kerk.

In rapport Bolt staat zoiets als:

Op orgel: 'A^o 1662 is dit orgel gemaakt, als Samuel Hillenius pastor ende Allo Writzens en Jan Jacobs Kerck-voogden waeren'

Die namen zullen wel fout zijn

Volgorde reg.knoppen, links/rechts. Die zou goed in overeenstemming kunnen zijn met die op de lade.

M a n u a a l (I) C-d'''

Prestant 8 voet
Holpijp 8 voet
Octaaf 4 voet
Quint 3 voet
Fluit 4 voet gedekt
Octaaf 2 voet
Mixtuur 4 st bas (C 1 1/2, c 2, c' 2 2/3, c'' 4
Mixtuur 5-6 st disc
Trompet 8 voet
Vox humana 8 voet disc

R u g w e r k (II) C-d'''

Prestant 4 vt
Quintadeen 8 voet
Octaaf 2 voet
Sexquialter 2 sterk C 1 1/3 4/5, c' 2 2/3 1 3/5
Woudfluit 2 voet
Scherp 3-4 sterk C 2/3, c 1, c' 2, c'' 2 2/3
Dulciaan 8 voet

Afsluiting Manuaal
Afsluiting Rugwerk
Tremulant
Schuifkoppel
Magazijnbalg

Aangehangen pedaal C-d'

De reg.knoppen zijn a.v. gerangschikt:

T8 MxtB F4 O4 P8
Dlc8 Wf2 O2 P4 AfslR

Hp8 Q3 O2 MxtD Vh8D
AfslM Qd8 Sq Sch Trem

10/5'97 (Orgeldag N.Nederland), 2/7'02 (vO/dL):
adr. Wiersema

Zeerijp. Hervormde Kerk.

1645	Contract met Theodorus Faber, volgens welke het orgel deze dispositie zou krijgen ⁵⁹		
	M a n u a e l	P e d a a l	R u g g - P o s t i j f f
	Prestant 8'	Barton 16'	Quintadena 8'
	Octaaf 4'	Dooff 8'	Fluit 4'
	Mixtuer 5-9 chorich	Octave 4'	Super Octaaf 2'
	Holpijp 8'	Mixtuur 3-4 chorich	Gemshoorn 2'
	Quinte Fluit 3'	Trompet 16'	Sesquialter
	Cimbel 2 chorich		Regaal (off Cromnhorn of Schalmey of Vox Humana) 8'
	Sufflet 1'		
	Trompett 8'		

Verder in het contract: "Trablant, Trommel, nachtegaal end omlopende steerens", 3 "sprincklaeden" en 3 "goede spaenen piusters zo groot als 't werck sall vereischen". Manualen met 41 "claveeren".

Opvallend is het ontbreken van Prestant 4 vt in het Rugwerk. Dit register moet wel door Faber zijn geleverd⁶⁰. Ook de term sprincklaeden in het contract genoemd is onjuist⁶¹.

In werkelijkheid is een lade met bovenslepen geleverd.

Er waren 41 toetsen, dat komt overeen met de klavieromvang CDEFGA...g"a"

1651 Orgel gereed⁶². Broekhuizen noemt ook dit jaar met als bouwer Hegers. Dit kan een verbastering van Huis of Huys zijn, zoals ook Jan Zwart al veronderstelde. Hij verbeterde dit in het handschrift.

1662 reparatie H.Huis.

1695 reparatie A.Schnitger (Broekhuizen zegt: 1693 A.A.Hintz)

1728 reparatie door M.Amoor⁶³

1788 Dispositie-opgave Knock:

Man. P8 Hp8 O4 SupO2 Qf3 Mxt6st Cmb2st T8

Rp. P4 Qd8 Hp4 O2 Sxq2st Mxt3,4 st Reg8

Ped. B16 P8 Bz16

2 ventyls, sterren, Trom, Nagtegaal, 2 trem, C-a" met kort octaaf

1834 rep. H.E.Freytag (Broekhuizen)⁶⁴

ca 1850 Broekhuysendispositie. Die komt overeen met die van Knock op ondergeschikte punte na: i.p.v. 2 Ventylk: Ventil, Calcanteschel. Hij noemt de maker uit 1751: Hegers.⁶⁵

1881-82 Laden omgebouwd tot normale slepladen. Klav.omv. vergroot, disp.wijzigingen.

1933 Spiering vervangt bijna alle pijpwerk.

1954 Demontage orgel wegens kerkrestauratie.

1965 febr Rapport OC (naar gegevens van Cor Edskes, zonder restauratieplan, omdat dit in Edkes' nieuwe positie als Rijksadviseur ongewenst zou zijn, Erné zou de zaak verder begeleiden). Historie, huidige toestand: Over de kas, laden Ped.lade aan zuidzijde, man.lade N., ze hebben een afwijkende constructie. (Dat het geen springladen waren bleek pas na demontage). Over ruw.lade nog geen zekerheid. 3 spaanbalgen, mechaniek. Pijpwerk 1933, tenzij anders vermeld:

Man. P 8, Hp 8, O 4 (deel Hinsz-achtig pijpw), B 16 b/d (bas 1651/1881, hout), Mxt 3 st b/d (als O 4), T 8.

Rp. P 4, Hp 8 b/d (hout, 1881 of later), VdG 8 (gr.O: Hp), Vx C 8, F 4, Wf 2.

Ped. B 16 (op man. aangesl.), 2 open plaatsen.

2 nov. Opdracht Fata / R om het rugwerk van het gedemonteerde orgel weer op te bouwen.

Bij bezoek 1967 was het rugwerk bespeelbaar met deze dispositie.: Holpijp 8 v (eiken XVIII), Prestant 4 v (1931), Viola di G (1931), Fluit 4 v (XIXA), Woudfluit 2 v (XIX A). Man.omvang C-c". Reg.knoppen Man. boven de lessenaar, van Rugpos. links en rechts van de klavieren. Klavieren uit 1931. De geciseleerd frontpijpen, bekend van oude foto('s) waren vervangen.

1971 16/6. Benoeming Bolt als adviseur. Uit een stuk van 9/10/79 blijkt, dat Tuinstra als medeadviseur heeft gefungeerd. Op 25/6 volgt een offerte Metzler voor reconstructie Faber-orgel.

1976 24/8. Prijsopgave reconstructie Blank / B.Edskes. 15/B134 volgt definitieve opdracht.

1977 Uit een bespreking op 11/11 blijkt:

1. Enkele onderdelen waarsch. uit tijd voor Fiber: balkconstructie onder orgel, windladen pedaal en manuaal. Het waren geen springladen maar slepladen van bijzondere constructie.
2. Windlade Rugwerk is van XVIII B kwab.orgel, waarsch. door Doornbos in 1881 geplaatst. Hiermee geen Fiber- of Knock-dispositie mogelijk.
3. Fiber heeft zijn plan gewijzigd, waartoe hij volgens bestek was gerechtigd.
4. Herstel laden uitgesloten. Nieuwe maken in dezelfde stijl, ook voor het rugwerk.
5. XVIII pijpenmateriaal, mogelijk van Hinsz moet door Doornbos zijn geplaatst.
6. Reconstructie 18de eeuwse toestand heeft dus geen zin. Daarom zo goed mogelijke reconstructie 1651 met dispositie (die later toch weer anders blijkt te zijn).
C-a", C-c' (kort oct.), 3 spaanbalgen, 1 toon boven 440, trem, trommel, cimb.sterren, Nachtegaal, ventielen, pedk, Mank (schuifk). Bij Fiber was Ped verm. aangehangen.
Wijzigingen kunnen in kostenplan worden gerealiseerd.

⁵⁹ . Gepubliceerd door Talstra, LNO III, 27

⁶⁰ . Fock beweert, dat dit register wel in het contract is genoemd. In het rapport der OC staat ook de dispositie van het contract zonder P 4 v.

⁶¹ . B.Edskes meent, dat een aantal eigenaardigheden in dit orgel Hinsz in zijn werk zou hebben geïnspireerd:

1. Het Rugwerk was bovenmanuaal, door Hinsz later steeds toegepast.
2. Het Rugwerk had geen Scherp maar een Sesquialter. Denk ook aan de Tertsmixturen bij Hinsz.

⁶² . Gegevens 1951-'65 tenzij anders blijkt, ontleend aan rapport OC febr '65 en aan Edskes (Commentaar op Meijer, De nagelaten geschriften ..., p 47), verder natuurlijk Knock en Broekhuizen. Gegevens na '65 gr.deels aan correspondentie in het Bolt-archief ontleend.

⁶³ . Fock p 262, Edskes geeft 1726

⁶⁴ . Edskes geeft 1843. Drukfout?

⁶⁵ . Boltes, destijds eigenaar van het handschrift Broekhuizen noemt dezelfde reparaties als Broekhuizen en schrijft over het gedicht, destijds aanwezig op de orgeldeuren en onder het orgel. HO mei 1888.

Uit klad-aantekeningen van Bolt blijkt bovendien:

RP wordt gewone sleeplade: Er is geen ruimte om het pijpwerk in één lijn op te stellen, Octaaf 2', geen dekplaten.

De Mare: geen berichten springladen van hem⁶⁶.

Hw Mixtuur op hoge stok, via conductenplank, 9 st met veel dubbelkoren, anders heeft Cimbels geen zin.

(Hij geeft echter een andere sterkte:)

Mxt						Cymbel			Sesq
C	1 1/3	1	2/3	1/2		1/2	1/3	2/3	2/5
c	2	1 1/3	1	2/3	1/2	2/3	1/2	1 1/3	4/5
c'	2/3	2	2	1 1/3	1	1	2/3	2 2/3	1 3/5
c''	4	2 2/3	2 2/3	2	2	1 1/3	1	idem	

1979 22/5. Opdracht beleggen geciseleerde pijpen met bladgoud.

Disp. gelijk aan originele:

Man. P 8, Hp 8, O 4, Qf 3, O 2, Sifl 1, Mxt 4-6 st, Cmb 2 st, T 8, Trem (opl).

Rp. P 4 (db), Qd 8, F 4, O 2, Gh 2, Sxq 2 st, Reg 8, Trem (inl.).

Ped. B 16, Dooff 8, Bz 16 en aangeh. aan man..

Schuifk, Trommel, Nachtegaal, 2 omlopende sterren, 2 afsl.

CDEFGA-g"a", ped.omv. niet genoemd.

1979 17/6. Ingebruikneming

31/11'79. Bolt, eindoordeel: Voor het eerst is in de Nederlandse orgelbouw een 17de eeuws orgel waarvan bijna niets was overgebleven, gereconstrueerd. B.Edskes heeft een imponerend en goed sluitend geheel opgebouwd, hij heeft het sleepsysteem ontdekt, dat waarschijnlijk aan De Mare kan worden toegeschreven. Voortreffelijke speelaard. Klankgeving door Blank en Van Rossum naar aanwijzingen van E. uitgevoerd en een peil bereikt, dat in de hedendaagse orgelbouw nog nauwelijks is bereikt. De Trompet moet worden verbeterd, evenals de 4 registers die het Rugwerkplenum vormen: Qd, P 4, O 2, Sq. geslaagde "ademende" windvoorziening. Middentoonstemming.

1981 11/2. Bolt schrijft: Verbeteringen tot grote tevredenheid uitgevoerd. Plenumklank rugwerk sluitender geworden. Ook Trompet verbeterd, hoewel dit het zwakke punt blijft. Voor de drie grootste Bazuinbekers die door het dak steken, moet nog een betere oplossing worden gevonden.

1986 11'86. Blank schrijft: Geen labialen meer veranderen. De Trompet is te eng.

1990 27/2'90. Kostenopgave Blank betr. verbetering van de Trompet (nw kelen, koppen, bekens)

M a n u a a l (Lade aan Noordzijde

Prestant 8 vt

Holpijp 8 vt

Octaaf 4 vt

Octaaf 2 vt

Quintfluit 3 vt

Mixtuur 4-6 ch

Cimbel 2 ch

Sufflet 1 v

Trompet 8 vt

Man. CDEFGA-g"a"

Ped. CDEFGA-d',

R u g w e r k

Prestant 4 vt

Quintadeen 8 vt

Fluit 4 vt

Gemshoorn 2 vt

Superoctave 2 vt

Sesquialtera 2 ch

Vox humana 8 vt

Steerens (ronddraaiend zonder klokjes

Trommel

Nachteghaal

P e d a a l aangehangen aan Man,

bovendien 3 eigen stemmen

in hoofdorgelkas, Zuidzijde

Dooff 8 v

Bardon 16 vt

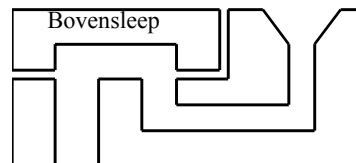
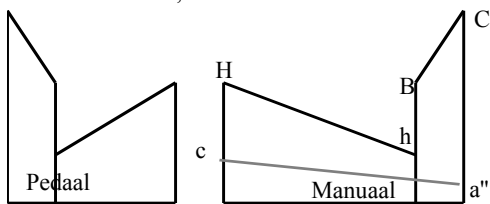
Bazuin 16 vt

Tremblant HW

Tremblant RW

Afsluiter Ped.

Afsl. HW

Laden Manuaal en Pedaal met bovenslepen. Lade Rugwerk. Zie tekening in HO '87 p 99.

Op medaillon onder de middentoren: "GODO TER EEREN IN T IAER 1651 TEN TIDEN VAN DE E.E. HEER MAURITS RIPPERDA DE E.E. NICOLAAS VAN BORCK VOOGDEN EN MEEDE COLLATOREN DEESER KERKE EN DE E.W. GORHARD, AVERESEN, PASTOOR IS DIT OREL GEMAECKT DOOR T. FABER S.S.T.CAND."

vO '67, 17/8'78 (foto's), 17/6'79 (ingebr.n.), nog 2 keer, ..., 11/5'97 (kort na gesprek Tuinstra), 4/10'98 (met Leni), 19/8'99 (met dL) en nog minstens 2 x t.g.v. orgeldag N.Nederland Wieringa, 0596-571826 (tegenover de kerk)

⁶⁶ . B.Edskes deelde ooit mee: Het lade-systeem zou aan De Mare ontleend kunnen zijn. Fabers vader was predikant in Zuidbroek, waar een orgel van De Mare was.